

REIKŠMIŲ APIBRĖŽIMO YPATUMAI

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE: AUGALAI IR GYVŪNAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: reikšmė, apibrėžtis, kognityvinė apibrėžtis, tradicinė apibrėžtis, žodynas, *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*.

ĮVADINĖS PASTABOS

Sąvokos *žodžio leksinė reikšmė* ir *žodžio reikšmės apibrėžtis* yra neatsiejama aiškinamųjų žodynų dalis. Ar žinome, kaip šios sąvokos suvokiamos žodynų rengėjų? Aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų įvaduose paprastai gana formaliai pristatomi žodžių reikšmių aiškinimo būdai ir žodžių reikšmių grafinis pateikimas žodyno straipsnyje. Tačiau ne visada yra aišku, kokioms leksinės reikšmės koncepcijos šiuose žodynuose laikomasi, kokia apibrėžties formulė taikoma apibrėžiant įvairių semantinių grupių žodžius, kokie leksinės reikšmės požymiai dažniausiai išryškinami ir pan.

Šio straipsnio objektas – augalų ir gyvūnų kategorijų apibūdinimas žodynuose. Šių kategorijų pasirinkimą lėmė keli dalykai: kadangi botanikos ir zoologijos mokslas turi labai išplėtotą terminologinę sistemą, tai augalus ir gyvūnus pavadinančius žodžius galima (ir linkstama) apibrėžti labai mokliškai, minint priklausymą įvairioms karalystėms, šeimoms, gentims ir pan., kita vertus, augalus ir gyvūnus pavadinantys žodžiai yra kasdieniai, įprasti, nuolat vartojami ir girdimi, todėl juos galima apibrėžti ir buitškai, minint tipiškus požymius, kurie yra siejami su tais augalais ir gyvūnais. Šių dviejų alternatyvų atžvilgiu aiškinamieji lietuvių kalbos žodynai elgiasi nevienodai.

Straipsnyje nagrinėjamos kelių konkrečių daiktavardžių, pavadinančių augalus ir gyvūnus, reikšmių apibrėžtys. Daiktavardžiai pasirinkti iš *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – BŽ) rankraščio ir internete jau paskelbtos dalies¹.

Straipsnio tikslas – aptarti pasirinktų augalus ir gyvūnus pavadinančių žodžių reikšmių apibrėžimo ypatumus *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* ir pateikti pasiūlymų dėl šių ir kitų tos srities pavadinimų apibrėžčių formulavimo.

¹ Remiamasi internete (<http://bkz.lki.lt>) paskelbta šio žodyno dalimi ir dar nepaskelbtų dalių rankraščiu.

Siekiant tikslo iškelti tokie uždaviniai:

- 1) atskleisti, kaip žodžio leksinė reikšmė suvokiama BŽ rengėjų;
- 2) nustatyti, kokioms žodžio reikšmės apibrėžties – tradicinės ar kognityvinės – dažniausiai laikomasi BŽ apibrėžiant bendruosius kategorijų augalus ir gyvūnas pavadinimus ir šioms kategorijoms priklausančius žodžius (naminiai gyvuliai, medžiai, vaisiai ir kt.) ir palyginti juos su kitų aiškinamųjų lietuvių bei kai kuriais anglų ir rusų kalbų žodynų apibrėžtimis;
- 3) nustatyti, kokie požymiai dažniausiai pasirenkami BŽ apibrėžiant konkrečius pasirinktų kategorijų – augalų ir gyvūnų – pavadinimus.

1. ŽODŽIO REIKŠMĖS KONCEPCIJOS IR *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*

Kalbotyroje esama daugybės semantinių koncepcijų – struktūralistinė, kognityvinė, loginė ir kt. (plačiau žr. Jakaitienė 1988: 30–40; Gudavičius 2007: 14–27 ir kt.). Toliau 1 lentelėje pateikiamos Dirko Geeraetrso (2006: 387) apibendrintos semantinės koncepcijos, egzistuojančios ar egzistavusios kalbotyroje tam tikru laikotarpiu²:

1 LENTELĖ. Semantinės koncepcijos (pagal D. Geeraetrą)

LAIKOTARPIS	KONCEPCIJA	PAGRINDINIAI PRINCIPAI	EMPIRINIS DOMENAS	AIŠKINAMASIS PRINCIPAS
1870–1930	<i>Istorinė-filologinė semantika</i>	Kalba kaip individo ar bendruomenės saviraiška	Teiginiai apie reikšmių kaitą	Efektyvumo ir išraiškos principai
1930–1975	<i>Struktūralistinė semantika</i>	Kalba kaip autonomiška struktūra	Teiginiai apie paradigminius ir sintagminius semantinius ryšius	Reikšmės skaidymas ar reikšmės postulatai
1970–	<i>Loginė semantika</i>	Kalba kaip nuoroda į galimus pasaulius	Teiginiai apie propozicijų teisingumo / klaidingumo sąlygas	Algoritminis (sudėtinio kalbos vieneto) reikšmės skaidomumas
1975–	<i>Kognityvinė</i>	Kalba kaip	Teiginiai apie	Natūralus

² Informaciją išvertė A. Gaidienė.

	<i>semantika</i>	kognityvinis įrankis	lankstumą, vidinę sandarą, patirtinį pamatą, enciklopedinį pobūdį ir kt.	kategorizavimas (prototipiškumas) ir kognityvinės strategijos
--	------------------	----------------------	--	---

Turbūt kalbotyroje labiausiai išplitusiomis galėtume laikyti struktūralistinę ir kognityvinę semantikas, pateikiančias visiškai skirtingą požiūrį į žodžio reikšmės sampratą.

Pasak Nikolajaus Boldyrevo (Boldyrev 2004: 7–8), viena iš teorinių struktūralistinės semantikos pozicijų – tarp lingvistinių ir ekstralingvistinių veiksmių yra aiški riba, t. y. žodžio reikšmė nepriklauso nuo to, ką kalbėtojas žino apie realų ar menamą pasaulį (plačiau žr. Gaidienė 2016: 16). Kitaip sakant, struktūralistų požiūriu, reikšmė yra gana savarankiška organizuota semantinių elementų visuma (Jakaitienė 2010: 56).

Pasak kognityvistų, žodžio reikšmė yra pažintinės veiklos rezultatas (Mikulskas 2009: 40), mąstomosios būties apraiška (Jakaitienė 1988: 40), t. y. žodžio reikšmė kognityvistų suvokiama kaip neatsiejama mentalinio turinio, kurį formuoja atitinkamos srities žinios, dalis (Gudavičius 2011: 113). Žodžio, apskritai lingvistinio vieneto, reikšmės perduoda tik dalį mūsų žinių apie pasaulį, o pagrindinė jų dalis slypi su jais siejamuose konceptuose (Boldyrev 2014: 87). Galima teigti, kad leksinė reikšmė yra kalboje, konkrečiame pasakyme aktualizuojama koncepto dalis. Svarbu pabrėžti, kad žodžio reikšmė tampa suprantama tik kitų kognityvinių struktūrų (kurios sužadinamos kalbėtojų sąmonėje) kontekste ir visiškai nesvarbu, ar šios struktūros yra verbalizuotos, t. y. žodžio reikšmė siejama su kognityviniais kontekstais – kognityvinėmis struktūromis arba žinių blokais, kurie ir leidžia tas reikšmes suprasti (Boldyrev 2004: 8–9; plačiau žr. Gaidienė 2016: 21).

Daugelis kalbininkų (plg. Geeraerts 1989: 142; Vežbickaja 1996) sutinka, kad „<...> visiškai įmanoma suderinti ir kognityvinį, ir struktūrinį požiūrį į žodžio reikšmę“ (Jakaitienė 1988: 57). Būtent tokį žodžio reikšmės sampratą – kognityvinę ir struktūralistinę – derinį taiko BŽ rengėjai. Struktūralistinis žodžio reikšmės aspektas natūraliai atsiskleidžia analizuojant sintagminius ir paradigminius aiškinamųjų žodžių santykius konkrečiuose pasakymuose (ilustraciniuose pavyzdžiuose) bei jų santykius su savo hiponimais / hiperonimais ar sinonimais ir pan., o tiriamos tų žodžių sąsajos su platesnėmis mentalinėmis struktūromis (konceptais) leidžia jų reikšmių apibrėžtis papildyti prototipiniais požymiais, daugiareikšmio žodžio reikšmės susieti į motyvuotą tinklą ir kitaip patobulinti žodyninio straipsnio struktūrą.

Taigi šiame straipsnyje remiantis augalus ir gyvūnus pavadinančių žodžių apibrėžtimis, pateiktomis BŽ, bus parodytas šių dviejų semantinių koncepcijų derinimas.

Aiškinamieji žodynai dažnai kritikuojami dėl to, kad juose kurios nors leksinės reikšmės sampratos laikomasi nenuosekliai. Evaldos Jakaitienės (2005: 81) teigimu, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*³ (vyr. red. S. Keinys) įprasti, kasdieniai žodžiai apibrėžiami nurodant nedaug semantinių požymių, bet gerai žinomi augalai, gyvūnai ir pan. apibrėžiami išsamiai nurodant semantinius požymius. Tokį reikšmių apibrėžimo nevienodumą lemia keli dalykai: leksikos įvairovė, žodyno paskirtis, žodyno adresatas ir kt. Šiuolaikinėje leksikografijoje norint išvengti žodžio reikšmių apibrėžimo nevienodumų dažnai siūloma remtis prototipų teorija (plačiau žr. Geeraerts 2006: 327–355). Pirmiausia ši teorija žodyno rašytojui padeda išskirti esminius leksemos reikšmės požymius, taip pat siūlo konceptualias priemones, leidžiančias vienodais pagrindais pateikti poliseminių žodžių reikšmes, pvz., kaip vieno ar kelių mazgų (prototipų) dominuojamą motyvuotą reikšmių tinklą.

2. PROTOTIPŲ TEORIJA IR LEKSIKOGRAFINĖ PRAKTIKA

Prototipo sąvoka siejama su XX a. Eleonoros Rosch atliktais eksperimentiniais tyrimais, kurių rezultatai parodė, kad vieni kategorijų nariai turi daugiau, o kiti mažiau tai kategorijai būdingų bruožų, o pačių kategorijų ribos nėra ryškios. Būdingiausią kategorijos narį, pagal kurį galima atpažinti kategoriją, E. Rosch pavadino *prototipu* (Ungerer, Schmid 2006: 10). Apskritai kognityvinės psichologijos specialistams mus supančios tikrovės kategorizavimas, į kurį jie pradėjo žvelgti iš kognityvinės žmogaus veiklos perspektyvos, tapo esminis (Kubriakova 1996: 45–46).

Prototipų teorijos požiūris į kategorinę narystę prieštaravo klasikinei teorijai. Klasikinėje teorijoje teigiama, kad kategorijos ribos yra aiškos: visus vienos kategorijos narius vienija tas pats (būtinų) požymių rinkinys, tad tai pačiai kategorijai priskiriami nariai vienas kito atžvilgiu yra lygūs (Dirvenas 2009: 15). Toliau pateiksime Holgerio Diesselio⁴ lentelę⁵, kurioje apibendrinami klasikinės ir prototipų teorijos skirtumai (žr. 2 lentelę).

³ E. Jakaitienė rėmėsi ketvirtuoju *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimu, išleistu 2000 metais.

⁴ Plačiau žr. <http://www.personal.uni-jena.de/~x4diho/Script.Language%20and%20Cognition%201.pdf>.

⁵ Informaciją išvertė A. Gaidienė.

2 LENTELĖ. Klasikinės ir prototipų teorijos skirtumai

Klasikinė teorija	Prototipų teorija
Kategorijos apibrėžiamos vadovaujantis bendrais požymiais.	Kategorijos apibrėžiamos pagal geriausią narį.
Kategorijos turi aiškas ribas.	Kategorijos turi neryškias ribas.
Visi kategorijos nariai yra lygūs.	Vieni kategorijos nariai yra geresni už kitus kategorijos narius.
Kategorijų reikšmė yra pastovi.	Kategorijų reikšmė priklauso nuo kultūros ir konteksto.

Kognityvinė semantika iš kognityvinės psichologijos perėmė ir ėmė taikyti prototipo sąvoką. Pasak Aloyzo Gudavičiaus (2009: 67), „[s]emantinio aprašymo centru tapo prototipas – daiktas ar reiškiny, kuris kalbantiesiems atrodo tipiškas, pavyzdinis, normalus margoje panašių daiktų ar reiškinių įvairovėje“.

Prototipo sąvoka leksikografijoje gali būti vartojama ir taikoma dviem lygmenimis:

- žodžio reikšmė apibrėžiama remiantis prototipu. Tokiu būdu apibrėžiant reikšmes nutolstama nuo loginių būtinumo ir pakankamumo kriterijų, kadangi apibrėžime pirmiausia išvardijami tie požymiai, kurie apibūdina prototipinę kategorijos narį (Jakaitienė 2005: 82).
- daugiareikšmio žodžio prototipine reikšme laikoma ta žodžio reikšmė, kuri vidutinio kalbėtojo (kalbinės bendrijos) sąmonėje pirmiausia asocijuojama su tuo žodžiu. Kitaip sakant, skirtingos žodžio reikšmės yra struktūruojamos pagal tokį pat principą kaip ir skirtingi vienos kategorijos nariai, t. y. laikomasi nuomonės, kad žodis turi prototipinę reikšmę, su kuria siejamos mažiau prototipinės reikšmės. Pasak Pragglejaz (2007: 3) grupės narių, prototipinės reikšmės yra linkusios būti konkretnės, nurodo lengviau įsivaizduojamus, matomus, girdimus, jaučiamus, užuodžiamus ar skoniu juntamus dalykus, jos susijusios su kūno veiksmiais, yra apibrėžtesnės, dažnai jos esti istoriškai senesnės, be to, nebūtinai dažnesnės. Žodynuose tokios reikšmės neretai pateikiamos pirmosios.

Rolando Mikulsko (2009: 72) teigimu, „[v]ienas pagrindinių leksikografinio apibrėžimo uždavinių yra padėti žodyno skaitytojui atpažinti žodžiais žymimų kategorijų atstovus tikrovėje“. Būtent tai padaryti padeda prototipus apibrėžiantys požymiai. Nors

prototipų teorijos nauda leksikografams yra neabejotina, tačiau esama šios teorijos praktinio taikymo trūkumų – tikrai prototipinių požymių atskyrimas nuo neprototipinių. Pasak E. Jakaitienės (2005: 83), „vienas sudėtingiausių leksikografijos uždavinių ir yra nustatyti, kiek ir kokių žodžių pavadinamo dalyko (prototipo ar sąvokos) požymių reikia įtraukti į patikimą reikšmės aiškinimą ir kaip juos reikia tame aiškinime išdėstyti“. Šiame straipsnyje mėginama pažiūrėti, kaip uždavinį įgyvendina BŽ autoriai.

3. ŽODŽIO APIBRĖŽTIS IR BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS

Lietuvių kalbos aiškinamųjų žodynų įvaduose apie žodžių reikšmių aiškinimus kalbama gana formaliai. Paprastai nurodomi trys⁶ pagrindiniai žodžių reikšmių aiškinimo būdai – aprašomasis⁷, sinoniminis ir nuorodinis, o aiškinamųjų žodynų⁸ įvaduose glaustai užsimenama apie žodžių reikšmių aiškinimo principus (žr. 3 lentelę).

3 LENTELĖ. Žodžių reikšmių aiškinimo principai BŽ ir DŽ_{7i}

BŽ	DŽ _{7i}
„Aiškinant reikšmės aprašomuoju būdu trumpai nurodomi būdingieji daiktų, reiškinių, sąvokų požymiai <...>“ ⁹ .	„Pagrindinis žodžio reikšmių aiškinimo būdas yra apibrėžiamasis-aprašomasis aiškinimas. Juo trumpai nurodomi būdingieji daiktų, reiškinių, sąvokų požymiai, nesiekiant enciklopedinio tikslumo ir detalizacijos“ ¹⁰ .

Kaip matyti, žodynų rengėjai apsiriboja tik užuomina apie būdinguosius daiktų, reiškinių ir sąvokų požymius. Pagrįstai kyla klausimas, kaip suprantami ir kokiais kriterijais vadovaujantis nustatomi ir atrenkami tie „būdingieji“ požymiai. Juk iš tiesų „[n]ustatyti minimalų semantinių požymių kompleksą reikšmės definicijoje, atskirti tai, kas priklauso reikšmei, o kas – mūsų žinioms apie tikrovę, ir yra pagrindinis ir bene sudėtingiausias dalykas konkrečiai reikšmei apibrėžti“ (Gudavičius 2009: 61).

⁶ Be šių trijų, reikšmių aiškinimo būdų gali būti ir daugiau, pvz., nusakomasis, vienažodis, mišrusis ir pan. (plg. Naktinienė 2006: 22; Svetikienė 2006: 181).

⁷ Šio aiškinimo būdo pavadinimas įvairuoja, jis vadinamas aprašomuoju (plg. Murmulaitytė 2006: 37; Svetikienė 2006: 181; LKŽe skyrius „Struktūra“, skyrelis „Žodžio reikšmių aiškinimas“), aiškinamuoju (plg. Naktinienė 2006: 22), apibrėžiamuoju (plg. Jakaitienė 2005: 79), apibrėžiamuoju-aprašomuoju (DŽ_{7i}, skyrius „Įvadas“, skyrelis „Žodžių reikšmių aiškinimas“), apibrėžiamuoju-aiškinamuoju (Murmulaitytė 2000: 148) ir pan.

⁸ LKŽe internetiniame variante, skyriuje „Žodžių reikšmių aiškinimas“, išsamiau aprašomas tik sinoniminis ir nuorodinis reikšmių aiškinimai, todėl lentelėje cituojami tik BŽ ir DŽ_{7i}.

⁹ Žr. http://bkz.lki.lt/?pg=reiksmiu_aiskinimas, skyrių „Reikšmių aiškinimas“, skyrelį „Reikšmių aiškinimo būdai“.

¹⁰ Žr. <http://lkiis.lki.lt/lkz-ivadas>, skyrių „Žodžių reikšmių aiškinimas“.

Lietuvių kalbos aiškinamuosiuose žodynuose paprastai naudojamos tradicinės apibrėžtys, t. y. apibrėžiant žodžio reikšmę remiamasi mokslinio kategorizavimo (mokslinės nomenklatūros) elementais. Kognityvinė semantika, ypač prototipų teorija, siūlo naujas priemones žodžių apibrėžtims aiškinamuosiuose žodynuose patobulinti. Toliau trumpai bus pristatyta, kuo skiriasi tradicinė ir kognityvinė žodžio reikšmių apibrėžtys.

*Tradicinėje*¹¹ *apibrėžtyje* dažnai naudojami mokslinių žinių elementai, taip siekiant perteikti maksimaliai objektyvų tikrovės elemento vaizdą, remiamasi hierarchine vidine kategorijos struktūra, kurią sudaro gimininė (hiperoniminė) sąvoka ir specifiniai (skiriamieji) požymiai, apibūdinantys žemesnio lygmens (hiponiminę) sąvoką (Gudavičius 2009: 70–72; Smetonienė 2015: 64–65).

*Kognityvinė apibrėžtis*¹² remiasi kasdieniniu, asmeniniu pasaulio pažinimu ir patyrimu; joje stengiamasi parodyti, kokios asociacijos kyla kalbėtojo sąmonėje šnekos akto metu paminint žodį; atspindimi visi leksinės reikšmės požymiai, t. y. centriniai ir periferiniai, griežtos ribos nebrėžiant tarp vadinamųjų denotacinių ir konotacinių požymių, ypač jeigu pastarieji siejami su tam tikrais įprastiniais kontekstais (Gudavičius 2009: 70–72; Smetonienė 2015: 64–65).

Palyginkime žodžio *garbė* apibrėžtį, pateiktą DŽ₇₁, ir Irenos Smetonienės (2015: 80) suformuluotą šio žodžio kognityvinę apibrėžtį (žr. 4 lentelę).

4 LENTELĖ. Žodžio *garbė* apibrėžtis

Tradicinė apibrėžtis	Kognityvinė apibrėžtis
garbė (4) visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus; šlovė, geras vardas: <i>Tai yra ~ės dalykas. Nuplėšti garbę. Netekti ~ės. Toks pasiūlymas teikia jums garbę. Tai nedaro tau ~ės. ~ės narys</i> (pagerbiant išrinktas). <i>~ės sargyba</i> (skirta pagerbti). <i>◇ ~ės žodis</i> (tvirtas patikrinimas žodžiu) (DŽ ₇₁).	garbė – „tai savivertės bei atsakomybės jausmas, kai žmogus jaučiasi įvertintas už savo gyvenimą, nuveiktus darbus, ir geras vardas, pelnytą visuomenėje už gerus ir nesavanaudiškus darbus, už dorą elgesį ir dorą gyvenimą, aukštą moralę, už sąžiningumą, teisingumą, žodžio laikymąsi, pagarbą kitiems ir rūpinimąsi kitais, už pasiaukojimą tėvynei, idėjai, kitų žmonių gerovei, patriotizmą ir didvyriškumą“ (Smetonienė 2015: 80).

¹¹ Ją dar vadina *klasikine, žodynine* definicija.

¹² J. Bartminskio (1988), A. Gudavičiaus (2009), I. Smetonienės (2015) ir kt. darbuose vartojamas terminas *kognityvinė definicija*.

Kaip matyti, kognityvinė žodžio *garbė* apibrėžtis yra kur kas platesnė negu $D\check{Z}_{7i}$ pateikta tradicinė šio žodžio apibrėžtis. Kognityvinėje apibrėžtyje stengiasi parodyti visus įmanomus šios sąvokos požymius, kurie gali būti svarbūs tam tikruose kontekstuose ir situacijose. Pavyzdžiui, garbės sąvoka čia suprantama ne tik kaip išorinis reiškiny, „visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus“, kas buvo pabrėžiama tuo metu, kai buvo paklotas konceptualusis $D\check{Z}$ pamatas, bet ir kaip „savivertė bei atsakomybės jausmas“, t. y. elgesio, visuomenėje laikomo garbingu, kriterijai individo turi būti internalizuojami, suvokiami kaip vidinis jo elgesio imperatyvas.

Galima teigti, kad BŽ rengėjai dažnai derina tradicinę ir kognityvinę žodžio reikšmės apibrėžtis. Pažvelkime, kaip jau minėtas žodis *garbė* apibrėžiamas BŽ:

garbė¹³ dkt. (4) **1.** dorovinių žmogaus vertybių (padorumo, sąžiningumo, pareigingumo ir kt.) visuma: *Geraĩ padarĩti šĩ dárba mán vrà garbės dalỹkas. Neturĩ tũ nei garbės, nei sážinės.* **2.** visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus: *Šlovẽ ir garbẽ knygnešiáms, neléidusiems sunaikinti gimtõsios kalbõs! Iúsu pasiúlymas teĩkia mũms garbẽ. Taiĩ nedáro táu garbės. Garbės veřtas póelgis. Iám labaiĩ reĩkia garbės* (būti garbinamam). **3.** geras vardas, gera reputacija; sin. šlovė: *Nuplėšti garbẽ. Netėkti garbės. Suterštà [suteptà] pártijos garbẽ. Spòrtininkas giĩns Lietuvõs garbẽ olimpiádoje.* ♦ **garbės žodis** žr. žodis. **(kienõ) garbei** (ką) pagerbiant: *Svėčio garbei prezidentũroje reĩgiamas priėmĩmas.*

Pagrindiniai sąvokos *garbė* požymiai, pateikti kognityvinėje apibrėžtyje, fiksuojami ir BŽ žodžio *garbė* žodyniniame straipsnyje, tik yra išskaidyti į atskiras reikšmes (žr. 5 lentelę).

5 LENTELĖ. Sąvokos *garbė* apibrėžčių palyginimas

BŽ pateiktos reikšmės	I. Smetonienės pateikta kognityvinė apibrėžtis
1. dorovinių žmogaus vertybių (padorumo, sąžiningumo, pareigingumo ir kt.) visuma	⇔ tai atsakomybės jausmas
2. visuomenės pripažįstama pagarba už nuopelnus	⇔ savivertės jausmas, kai žmogus jaučiasi įvertintas už savo gyvenimą, nuveiktus darbus

¹³ Galutinai suredaguotas žodžio *garbė* žodyninis straipsnis BŽ gali keistis.

3. geras vardas, gera reputacija	⇔ geras vardas, pelnytas visuomenėje už gerus ir nesavanaudiškus darbus, už dorą elgesį ir dorą gyvenimą, aukštą moralę, už sąžiningumą, teisingumą, žodžio laikymąsi, pagarbą kitiems ir rūpinimąsi kitais, už pasiaukojimą tėvynei, idėjai, kitų žmonių gerovei, patriotizmą ir didvyriškumą
----------------------------------	--

Dar palyginkime tikrinio daiktavardžio *Europa* apibrėžtį, pateiktą BŽ, ir Mariaus Smetonos suformuluotą šios sąvokos kognityvinę apibrėžtį (žr. 6 lentelę).

6 LENTELĖ. Žodžio *Europa* apibrėžtys

BŽ	M. Smetona (2016: 154)
Europà dkt. vns. (2) pasaulio dalis Šiaurės pusrutulyje, su Azija sudaranti Eurazijos žemyną ¹⁴ : <i>Euròpos valstýbės. Euròpos ekonòminė erdvė. Euròpos Komìsija [Tarýba]. Keliáuti pò Euròpq.</i>	Europa – „tai esantis žemyne, besidriekiančiame nuo Pirėnų pusiasalio iki Uralo kalnų, civilizacijos lopšys su turtinga istorija, įvairių kultūrų, tautų, kalbų, papročių simbioze, architektūra, grindžiama bendradarbiavimu, humanistinėmis idėjomis, kurią netgi galima suvokti kaip vieną didelę valstybę, kurioje vyrauja taika, saugumas, teisingumas, ir vienijančią įvairias laisvas valstybes ir žmones, turinčią bendrą valiutą ir ekonomiką, atveriančią dideles galimybes“.

Akivaizdu, kad pateiktosios apibrėžtys jau gerokai skiriasi. BŽ buvo pasirinkta sistemiškai¹⁵ vienodai, tarsi enciklopedijoje, apibrėžti visas valstybes, pasaulio dalis (nesvarbu, ar mums artimas, ar tolimas) ir pan. – tiesiog nurodant jų geografinę padėtį, plg.:

¹⁴ Tokia pati apibrėžtis yra DŽ_{6p}.

¹⁵ BŽ rengėjai, turėdami prieš akis M. Smetonos žodžio *Europa* apibrėžtį, dar galėtų pasvarstyti dėl jo apibrėžties, nes Europa yra ne tik žemynas, bet ir sąvoka, sužadinanti ne vieną istorinį, kultūrinį ar politinį stereotipą.

Amėrika dkt. (1) 1. pasaulio dalis Vakarų pusrutulyje tarp Atlanto ir Ramiojo vandenynų, kurią sudaro du žemynai – Šiaurės Amerika ir Pietų Amerika – bei gretimos salos <...>.

Lātvija dkt. (1), ofic. **Lātvijos Respūblika** valstybė prie rytinių Baltijos jūros krantų <...>.

Omānas dkt. vns. (2), ofic. **Omāno Sultonātas** valstybė Vakarų Azijoje, Arabijos pusiasalyje, prie Arabijos jūros <...>.

Taigi šiuo atveju BŽ apibrėžtys yra tradicinės. M. Smetonos pateikiama *Europos* apibrėžtis yra aiškiai kognityvinės krypties: į senąjį žemyną čia žvelgiama iš vidinės, perspektyvos, europiečio akimis, apibrėžtyje išvardijami šio žemyno savastį apibrėžiantys istoriniai, kultūriniai ir politiniai požymiai. Kitaip tariant, čia Europa pirmiausia apibrėžiama ne kaip geografinė, o kaip politinė ir kultūrinė erdvė.

4. ŽODŽIŲ AUGALAS IR GYVŪNAS REIKŠMIŲ APIBRĖŽTYS

Šiame straipsnio skyriuje tiriamos dvi bendras kategorijas pavadinančių daiktavardžių *augalas* ir *gyvūnas* reikšmių apibrėžtys. Minėti žodžiai iš pirmo žvilgsnio atrodo labai konkretūs ir aiškūs, tačiau ar tikrai paprasta juos apibrėžti taip, kad kiti (tuo besidomintys) vartotojai lengvai atpažintų, kokių reikšmės apibrėžties schemos taikomos, į kokių požymius pirmiausia kreipiamas dėmesys apibrėžiant šiuos žodžius aiškinamuosiuose lietuvių, anglų ir rusų kalbų žodynuose?

4.1. Visų pirma pasižiūrėkime, kaip pasirinktuose lietuvių, anglų ir rusų kalbų žodynuose yra apibrėžiama pati bendriausia augmenijos kategorija – augalas (žr. 7 lentelę).

7 LENTELĖ. *Augalo* apibrėžtis lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>augalas</i> apibrėžtis
BŽ	organizmas, mintantis neorganinėmis medžiagomis ir augimui dažniausiai naudojantis šviesos energiją
DŽ _{7i}	organizmas, mintantis neorganinėmis medžiagomis ir augimui dažniausiai naudojantis šviesos energiją
LKŽ _e	organizmas, mintantis neorganinėmis dirvos bei oro medžiagomis, ppr. augantis nejudamoje padėtyje

Kaip matyti, minėtuose žodynuose pateiktos apibrėžtys labai panašios (BŽ ir DŽ_{7i} identiškos). Svarbiausias fiksuojamas augalo požymis – tai, kad jis yra ‘organizmas’, vadinasi, gyvas¹⁶. Kitas apibrėžtyse sutampantis požymis yra tai, kad augalas ‘minta neorganinėmis medžiagomis’¹⁷ ir jam būtina ‘šviesos energija’ (BŽ ir DŽ_{7i}; LKŽ_e – ‘oro medžiagos’). LKŽ_e dar nurodo, kad augalai paprastai ‘auga nejudamoje padėtyje’.

BŽ autoriai rašydami žodyno tekstą rėmėsi ir gerai žinomų užsienio žodynų patirtimi, ypač pateikiamų 8 lentelėje, todėl pravartu būtų pažiūrėti, kaip žodžio *augalas* reikšmę apibrėžia šie žodynai.

8 LENTELĖ. *Augalo* apibrėžtis anglų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>augalas</i> (angl. <i>plant</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
WEBSTER	any of a kingdom (Plantae) of multicellular eukaryotic mostly photosynthetic organisms typically lacking locomotive movement or obvious nervous or sensory organs and possessing cellulose cell walls	‘gyvas’, ‘daugialąstis’, ‘atlieka fotosintezę’, ‘nejuda iš vienos vietos į kitą’, ‘neturi akivaizdžių jutimo organų’, ‘ląstelių sienelės iš celiuliozės’
OXFORD	a living organism of the kind exemplified by trees, shrubs, herbs, grasses, ferns, and mosses, typically growing in a permanent site, absorbing water and inorganic substances through its roots, and synthesizing nutrients in its leaves by photosynthesis using the green pigment chlorophyll	‘gyvas’, ‘ppr. auga nuolatinėje vietoje’, ‘per šaknis absorbuoja vandenį ir neorganines medžiagas’, ‘lapuose fotosintezės būdu naudodamas žaliąjį pigmentą chlorofilą sintetina maistines medžiagas’
MACMILLAN	a living thing that grows in soil, has leaves and roots, and needs water and light from the sun to live	‘gyvas’, ‘auga dirvoje’, ‘turi lapus ir šaknis’, ‘gyvybei palaikyti būtini vanduo ir saulės šviesa’
COLLINS	a plant is a living thing that grows in	‘gyvas’, ‘auga žemėje’, ‘turi

¹⁶ Plg.: *organizmas* – „gyva būtybė, sugebanti egzistuoti savarankiškai – gyvūnas arba augalas“ (BŽ); *organizmas* – „gyva būtybė – gyvūnas arba augalas“ (DŽ_{7i}); *organizmas* – „gyva būtybė, savo gyvybei palaikyti turinti įvairius organus“ (LKŽ_e).

¹⁷ Šia savybę pasižymi didžioji dauguma augalų, nors pasitaiko ir tokių, kurie minta vabzdžiais (vabzdžiaėdžiai augalai) (VLE II: 192).

	the earth and has a stem, leaves, and roots	stiebą, lapus ir šaknis'
CAMBRIDGE	a living thing that grows in earth, in water, or on other plants, usually has a stem, leaves, roots, and flowers, and produces seeds	'gyvas', 'auga žemėje, 'vandenyje ar ant kitų augalų', 'ppr. turi stiebą, lapus, šaknis, žydi ir brandina sėklas'

Anglų kalbos žodynai (netiesiogiai ir lietuvių) kaip pagrindinį augalo požymį nurodo, kad jis yra 'gyvas'. Toliau galima įžvelgti dvi kryptis – tradicinę (labiau mokslinę) ir kognityvinę. WEBSTER žodynas (iš dalies ir OXFORD žodynas) fiksuoja daugiau mokslinius augalo požymius, t. y. 'daugialąstis', 'ląstelių sienelės iš celiuliozės', 'atlieka fotosintezę', 'minta neorganinėmis medžiagomis', 'nejuda iš vienos vietos į kitą' (nebūdinga lokomocija¹⁸), 'neturi akivaizdžių jutimo organų', 'per šaknis absorbuoja vandenį ir neorganines medžiagas'. Tiesa, OXFORD žodynas, skirtingai negu kiti, žodžio *augalas* apibrėžtyje dar pateikia augalo kategorijos aprėpiamus tipus: medžius, krūmus, žoles, paparčius ir samanias. Kiti anglų kalbos žodynai (MACMILLAN, COLLINS, CAMBRIDGE) apibrėžtyse pirmiausia fiksuoja prototipinius augalų požymius, susijusius su jų regimuoju pavidalu ir (ar) augimo vieta, t. y. augalai turi 'šaknis', 'lapus', 'stiebą' ('kamieną'), 'žydi', 'brandina sėklas', 'auga dirvoje' ('žemėje'), 'vandenyje' ir pan.

BŽ rengėjai šiuo atveju augalui pasirinko tradicinę (tačiau paprastesnę negu WEBSTER ar OXFORD) apibrėžtį, nes augalų yra visokių rūšių ir būtų sudėtinga šį žodį apibrėžti, pavyzdžiui, minint vienos kurios nors rūšies požymius arba tik minint požymius, apibūdinančius prototipinį augalą. Žinoma, kad augalai paprastai turi šaknis, stiebus / kamienus (šakas) ir lapus, bet lietuviams puikiai pažįstami spygliuočiai, kurie turi spyglius, o ne lapus, arba Lietuvoje auga samanos (t. y. ne koks egzotinis, mums nepažįstamas augalas), kurios neturi šaknų. MACMILLAN ir COLLINS žodynuose nurodoma, kad augalai auga dirvoje, bet daugumai žmonių juk puikiai pažįstami ir vandens augalai, pavyzdžiui, nendrės, vandens lelijos ir kt., o miške matome samanias, augančias ant medžių kamienų.

¹⁸ Lokomocija – tai žmogaus ir gyvūnų judesiai, kuriais jie keičia savo vietą erdvėje (VLE XVIII: 580).

9 LENTELĖ. *Augalo* apibrėžtis rusų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>augalas</i> (ru. <i>растение</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
СЕМ	организм, получающий питание из воздуха путём фотосинтеза и из почвы (реже – из другой питательной среды), к к-рой он прикреплѐн	‘gyvas’, ‘minta fotosintezės būdu ir iš dirvos’ (rečiau – iš kitos maistinės terpės), ‘prisitvirtinęs prie vienos ar kitos vietos’
МАКС	организм, питающийся неорганическими веществами воздуха и почвы, способный создавать органические вещества из неорганических и обычно прикрепленный к месту своего обитания	‘gyvas’, ‘minta oro ir dirvos neorganinėmis medžiagomis’, ‘galintis gaminti organines medžiagas iš neorganinių’, ‘ppr. prisitvirtinęs prie vienos vietos’
ТСОШ	организм, обычно развивающийся в неподвижном состоянии, получающий питание (в отличие от животных) из воздуха (путем фотосинтеза) и почвы	‘gyvas’, ‘ppr. auga nekeisdamas vietos’, ‘minta (skirtingai nuo gyvūnų) fotosintezės būdu ir iš dirvos’

Visi trys rusų kalbos žodynai augalą apibrėžia labai panašiai – jis yra ‘gyvas’, ‘ppr. prisitvirtinęs prie vienos vietos’, ‘minta fotosintezės būdu’ (МАКС – ‘oro medžiagomis’). МАКС dar mini ‘neorganines medžiagas’, o ТСОШ nurodo, kad tokia augalų mityba skiria juos nuo gyvūnų. Požymių, susijusių su augalų struktūra ar pavidalu, šie žodynai nenurodo. Augalų augimo vietą (‘dirvą’) žodynai fiksuoja, bet ją daugiau pabrėžia kaip mitybos terpę.

Lyginant apžvelgtas augalo reikšmės apibrėžtis visų trijų kalbų žodynuose (7–9 lentelės), išryškėja tokios reikšmės apibrėžimo strategijos. WEBSTER žodyno apibrėžtis yra labai išsami ir moksliška. Likę anglų kalbos žodynai augalą apibrėžia kitaip, dėmesys daugiau kreipiamas į išorinius, vizualiai matomus požymius arba nurodomi protipiškiausi kategorijos nariai, čia jau atpažįstamas prototipų teorijos taikymas. Palyginti su WEBSTER, rusų kalbos žodynų apibrėžtys taip pat fiksuoja mokslinius faktus, bet juos pateikia paprasčiau. Lietuvių

kalbos žodynų apibrėžtys yra artimiausios rusų kalbos žodynų apibrėžtims, kurios yra labiau tradicinės.

4.2. Toliau pasižiūrėsime, kaip lietuvių, anglų ir rusų kalbų žodynuose apibrėžiama kita bendriausia kategorija – gyvūnas (10 lentelė).

10 LENTELĖ. *Gyvūno* apibrėžtis lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>gyvūnas</i> apibrėžtis
BŽ	(1) organizmas, mintantis organinėmis medžiagomis, reaguojantis į aplinką ir ppr. galintis pats judėti (2) bet kuris gyvas padaras (ppr. žinduolis), kaip priešybė žmogui (3) žinduolis, kaip priešybė paukščiui, žuviai, vabzdžiui, ropliui
DŽ _{7i}	pats judantis, reaguojantis ir jaučiantis organizmas, mintantis gamtinėmis medžiagomis
LKŽ _e	jutimo organus turintis gyvis

Žodžio *gyvūnas* apibrėžtys, palyginti su žodžio *augalas* apibrėžtimis, pateikiamuose žodynuose jau kiek įvairuoja. Visų pirma, BŽ skiriama ne viena reikšmė, bet trys. BŽ autorių manymu, sakydami žodį *gyvūnas* ne visada turime omenyje tą patį. Kad yra pamato skirti minėtas tris žodžio *gyvūnas* reikšmes, patvirtina pavyzdžiai¹⁹, rasti naudojant paieškos sistemą *Google*:

(1) *Žmogus yra vienintelis gyvūnas, kuris nesaugiai jaučiasi pats su savimi. Paukščiai yra vieninteliai gyvūnai su plunksnomis. Žuvis – šaltakraujai gėlame ir jūros vandenyje gyvenantys stuburiniai gyvūnai. Ropliai – sausumos gyvūnai. Vabzdžiai sudaro pačią gausiausią gyvūnų grupę žemėje.*

(2) *Žmonės prisijaukino gyvūnus. Mirtinai sužeistas gyvūnas pažiūri žmogui į akis. Klaidžiojantį gyvūną žmonės paprasčiausiai paliko.*

(3) *Kaip sekasi žiemoti Lietuvos paukščiams ir gyvūnams? Gyvūnų, vabzdžių ar reptilijų regėjimas labai skiriasi. Siekdama apriboti maistinių žuvų bei jūrinių gyvūnų ir jų produktų monopolinį kainų didėjimą <...>.*

Pirmos grupės (1) pavyzdžiai apima visus gyvūnus – žmones, paukščius, žuvis, roplius, vabzdžius ir pan. Antros grupės (2) pavyzdžius būtų galima priskirti antrajai BŽ reikšmei – akivaizdžiai matyti priešprieša žmogui, be to, paprastai tokio tipo pavyzdžiai rodo žinduolio ir

¹⁹ Žiūrėta 2017 09 05, pavyzdžiai sutrumpinti.

žmogaus priešpriešą (o ne, pavyzdžiui, vabzdžio ir žmogaus ar pan.), todėl reikšmėje skliaustuose tai ir nurodoma. Tai ryškėja ir iš šių konkrečių pavyzdžių – *prisijaukinami* dažniausiai žinduoliai, *paliekamas* ir *klaidžioja*, matyt, irgi prijaukintas žinduolis, į *akis žmogui* taip pat vargu, ar skruzdėlė *žiūri*. Na, o iš trečios grupės (3) pavyzdžių galima matyti kitą priešpriešą – gyvūnai ir paukščiai, gyvūnai ir vabzdžiai, gyvūnai ir reptilijos, (jūriniai) gyvūnai ir žuvis.

Tačiau kalbamuoju atveju svarbi (kaip plačiausia) yra pirmosios reikšmės apibrėžtis BŽ, kuri lygintina su kitų žodynų apibrėžtimis. Svarbiausias žodynuose fiksuojamas gyvūno požymis – kad jis yra ‘gyvas padaras’. Kitas BŽ ir DŽ₇₁ požymis – ‘mityba’. BŽ nurodo, kad gyvūnai ‘minta organinėmis medžiagomis’, o DŽ₇₁ – ‘gamtinėmis medžiagomis’. Tačiau čia jau kyla klausimų, nes gamta, pasak to paties DŽ₇₁, yra ‘gyvasis ir negyvasis pasaulis’, kitaip tariant, gamtoje randamos ar joje susidaro ir organinės, ir neorganinės medžiagos. Trečias gyvūno požymis visuose trijuose žodynuose yra ‘reagavimas į aplinką’ (LKŽ_e: ‘turi jutimo organus’). BŽ dar nurodoma, kad gyvūnas paprastai (t. y. ne visada) ‘gali pats judėti’.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad lietuvių kalbos žodynuose pirmasis apibrėžtyse fiksuojamas augalo ir gyvūno požymis sutampa – jie yra ‘gyvi’. Kita šių žodžių apibrėžties dalis jau rodo, kuo augalai skiriasi nuo gyvūnų – pirmieji, kaip minėta, minta neorganinėmis medžiagomis ir jiems būtina šviesa, o antrieji minta organinėmis medžiagomis. Dar vienas skiriamasis augalų ir gyvūnų požymis – augalai paprastai auga nejudamoje padėtyje (LKŽ_e), o gyvūnai sugeba reaguoti į aplinką ir dažniausiai gali judėti (BŽ)²⁰. Galima sakyti, kad tai labai bendra ir abstraktu, tačiau tiek augalai, tiek ir gyvūnai sudaro dvi labai dideles ir įvairialypes kategorijas, o apibrėžtyse nurodytieji požymiai tinka beveik visiems augalams ar gyvūnams ir parodo, koks yra jų esminis skirtumas²¹. Panagrinėkime, kaip gyvūną apibrėžia anglų k. žodynai (žr. 11 lentelę).

²⁰ Šiuo atveju BŽ ir LKŽ_e nurodyta tai, kas paprastai (tipiškai) skiria gyvūną nuo augalo, nors vėlgi, kaip teigiama VLE: „augalai neturi nervų sistemos, bet yra dirglūs“ (VLE II: 192), o dumbliai juda, naudodamiesi žiuželiais ar išskirdami gleives (plg. VLE V: 198).

²¹ Neretai žodynų apibrėžtys kritikuojamos dėl to, kad yra per daug mokslinės. Ir čia galima būtų sakyti, kad *organinės* ir *neorganinės medžiagos* yra daugiau enciklopedijai tinkantys terminai. Tačiau, BŽ autorių manymu, paprasčiau apibrėžti tokią sudėtingą kategoriją taip, kad nenukentėtų esmė ir kad apibrėžtis nepasidarytų visai primityvi, vargu, ar įmanoma. Žodynai ir taip jau nenurodo daugelio svarbių požymių, kuriuos teikia enciklopedijos (VLE II: 192; LTE I: 444) – augalams būdinga tvirta celiuliozės sienelė, dauguma augalų yra autotrofai ir pan.

11 LENTELĖ. *Gyvūno* apibrėžtis anglų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>gyvūnas</i> (angl. <i>animal</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
WEBSTER	any of a kingdom (Animalia) of living things including many-celled organisms and often many of the single-celled ones (such as protozoans) that typically differ from plants in having cells without cellulose walls, in lacking chlorophyll and the capacity for photosynthesis, in requiring more complex food materials (such as proteins), in being organized to a greater degree of complexity, and in having the capacity for spontaneous movement and rapid motor responses to stimulation	‘gyvas’, ‘daugialąstis’ ar ‘vienaląstis’, skiriasi nuo augalų tuo, kad ‘ląstelių sienelėse nėra celiuliozės’, ‘neturi chlorofilo’, ‘neatlieka fotosintezės’, ‘būtinai sudėtingesnis maistas (toks kaip baltymai)’, ‘geba savaime judėti’, ‘geba greitai reaguoti į dirgiklius’
OXFORD	1 A living organism which feeds on organic matter, typically having specialized sense organs and nervous system and able to respond rapidly to stimuli. 1.1 A living organism other than a human being. 1.2 A mammal, as opposed to a bird, reptile, fish, or insect.	‘gyvas’, ‘maitinasi organinėmis medžiagomis’, ‘turi jutimo organus ir nervų sistemą’, ‘geba greitai reaguoti į dirgiklius’; ‘gyvas, bet ne žmogus’; ‘žinduolis, bet ne paukštis, reptilija, žuvis ar vabzdys’
MACMILLAN	any living thing that can move independently and that has senses for recognizing and reacting to the environment around it. a. any living thing that is not a human, a plant, an insect, a bird, or a fish b. any living creature, including humans	‘gyvas’, ‘gali savarankiškai judėti’, ‘turi jutimus’, ‘atpažįsta aplinką ir į ją reaguoja’; ‘gyvas, bet ne žmogus, vabzdys, paukštis, žuvis’; ‘bet koks gyvas padaras, taip pat žmogus’
COLLINS	1. An animal is a living creature such	‘gyvas, bet ne paukštis, žuvis,

	as a dog, lion, or rabbit, rather than a bird, fish, insect, or human being. 2. Any living creature other than a human being can be referred to as an animal. [...] 3. Any living creature, including a human being, can be referred to as an animal.	vabzdys ar žmogus'; 'gyvas padaras, bet ne žmogus'; 'visi gyvi padarai'
CAMBRIDGE	A1 something that lives and moves but is not a human, bird, fish, or insect B2 anything that lives and moves, including people, birds, etc.	'gyvas', 'juda, bet ne žmogus, paukštis, žuvis ar vabzdys'; 'kas gyvas ir juda, taip pat ir žmogus, paukštis'

Kaip ir augalo, dviejų žodynų (WEBSTER, iš dalies ir OXFORD) apibrėžtyse fiksuojami daugiau moksliniai požymiai, apibūdinantys gyvūną, t. y. 'daugialąstis' ar 'vienaląstis', 'geba savaime judėti', 'greitai reaguoti į dirgiklius' ir 'minta organinėmis medžiagomis'. WEBSTER žodyno apibrėžtyje dar pabrėžiama, kad gyvūnas skiriasi nuo augalo tuo, kad neturi 'chlorofilo', 'neatlieka fotosintezės', jo 'ląstelių sienelėse nėra celiuliozės' ir jam 'būtinai sudėtingesnis maistas, toks kaip baltymai'. Tačiau kituose anglų kalbos žodynuose (toliau – ir OXFORD) pabrėžus, kad gyvūnas yra 'gyvas' ir 'juda', išskiriamos kelios žodžio *gyvūnas* reikšmės, panašiai kaip ir BŽ, t. y. kad gyvūnai gali būti visi gyvi padarai, kad gyvūnai gali būti visi gyvi padarai, išskyrus žmogų, ir kad gyvūnai yra tik žinduoliai. Be to, COLLINS žodynas prie vienos išskiriamos reikšmės dar išvardija tipiškus žinduolius, kurių požymiai, reikia manyti, sudaro tos reikšmės prototipo centrą. Taigi anglų kalbos žodynai, išskyrus WEBSTER, apibrėždami gyvūną laikosi kognityvinės reikšmės strategijos. Toliau pateikiame rusų kalbos žodynuose suformuluotas *gyvūno* apibrėžtis (žr. 12 lentelę).

12 LENTELĖ. *Gyvūno* apibrėžtis rusų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>gyvūnas</i> (ru. <i>животное</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
СЕМ	1. Живой организм, существо, обладающее (за исключением губок, коралловых полипов и некоторых других) способностью	'gyvas', '(išskyrus koralus ir kai kurias kitas rūšis) geba judėti', 'maitinasi organinėmis medžiagomis'; 'gyvas padaras, bet

	двигаться и питающееся, в отличие от большинства растений, готовыми органическими веществами. 2. Живое существо в противоп. человеку (обычно о млекопитающих).	ne žmogus'
МАКС	1. Всякое живое существо, исключая растения. Живое существо в противоположность человеку.	'viskas, kas gyva, išskyrus augalus'; 'gyvas padaras, bet ne žmogus'
ТСОШ	1. Живой организм, существо, обладающее способностью двигаться и питающееся, в отличие от растений, готовыми органическими соединениями. 2. Такое живое существо, в противоп. человеку.	'gyvas', 'geba judėti', 'skirtingai negu augalai maitinasi organinėmis medžiagomis'; 'gyvas padaras, bet ne žmogus'

Rusų kalbos žodynuose nurodomi pagrindiniai gyvūno požymiai: 'gyvas', 'judantis' ir 'maitinasi organinėmis medžiagomis'. Toliau, kaip ir anglų kalbos žodynuose bei BŽ, rusų kalbos žodynai gyvūnui priešina žmogų. Tačiau žinduolių priešprieša su kitais gyviais (žuvimis, paukščiais, vabzdžiais, reptilijomis) šiuose žodynuose neiškeliamą, išskyrus CEM žodyną, kuriame nurodoma, kad dažniausiai turimi mintyje žinduoliai. Pastarojo žodyno žodžio *gyvūnas* apibrėžtis yra išsamesnė už kitų dviejų – joje dar išvardijama, kokie gyviai (pintys, koraliniai polipai) 'negali judėti'.

Palyginus apžvelgtas *gyvūno* reikšmės apibrėžtis visų trijų kalbų žodynuose, matyti tokios reikšmės apibrėžimo strategijos. Lietuvių kalbos žodynuose (LKŽ_e ir DŽ₇₁) apibrėžiant gyvūną laikomasi tradicinės reikšmės strategijos. BŽ pirma šio žodžio reikšmės apibrėžtis taip pat yra tradicinė, tačiau antros ir trečios reikšmių skyrimas ir apibrėžimas atspindi kultūrinės aplinkos nulemtą kasdienę, o ne mokslinę kategorizaciją, taigi siejama su kognityvine reikšmės apibrėžimo strategija. Tas pats pasakytina ir apie rusų kalbos žodynus.

WEBSTER žodžio *gyvūnas* apibrėžtis yra tradicinė (labiau mokslinė). Kiti anglų kalbos žodynai (OXFORD, MACMILLAN, COLLINS, CAMBRIDGE), panašiai kaip ir BŽ, skirdami

kelias gyvūno reikšmes ir pavardiję tipiškus žinduolius (COLLINS) laikosi labiau kognityvinės reikšmės apibrėžimo strategijos.

5. MEDŽIŲ REIKŠMIŲ APIBRĖŽTYS

Kiek kitaip apibrėžiami į augalo ir gyvūno kategorijas įeinantys žodžiai. Palyginkime, kaip žodynai apibrėžia tris medžius – beržą, drebulę ir pušį. Šie medžiai pasirinkti todėl, kad yra labai būdingi Lietuvos kraštovaizdžiui ir tikėtina, kad jų požymiai didžia dalimi formuoja medžio kategorijos prototipą šiame geografiniame regione, o plačiau imant, ir tos pačios geografinės platumos gyventojų kalbinėje sąmonėje. 13 lentelėje surašytos pagrindiniuose lietuvių kalbos žodynuose pateiktos žodžio *beržas* apibrėžtys.

13 LENTELĖ. Žodžio *beržas* apibrėžtis lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>beržas</i> apibrėžtis
BŽ	lapuotas medis ppr. balta, lengvai lupama tošimi, žydintis žirginiais, pavasarį leidžiantis sulą (<i>Betula</i>)
DŽ _{7i}	lapuotas medis balta tošimi (<i>Betula</i>)
LKŽ _e	lapuotas medis balta tošimi (<i>Betula</i>)

Visose trijose žodynų apibrėžtyse pirmiausia nurodoma, kad beržas priklauso medžių kategorijai, toliau minimas visiems atpažįstamas išorinis²² beržo požymis, išskiriantis jį iš kitų medžių – ‘balta tošis’. BŽ į žodžio *beržas* apibrėžtį dar įtraukti tokie lietuviams atpažįstami požymiai – ‘tošis lengvai lupama’ ir jis ‘žydi žirginiais’. Be to, BŽ nurodomas dar vienas požymis – kad beržas ‘leidžia sulą’. 14 lentelėje pateikiamos nagrinėjamo žodžio apibrėžtys anglų kalbos žodynuose.

14 LENTELĖ. Žodžio *beržas* apibrėžtis anglų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>beržas</i> (angl. <i>birch</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
WEBSTER	any of a genus (<i>Betula</i> of the family Betulaceae, the birch family) of monoecious deciduous trees or shrubs	‘vienanamis’, ‘lapuotis’, ‘medis ar krūmas’, ‘lapai su paprastais lapkočiais’,

²² Išoriniais požymiais vadinami tie požymiai, kurie suvokiami, juntami regimuojų, lytėjimo ar kt. būdais.

	having simple petioled leaves and typically a layered membranous outer bark that peels readily	‘lengvai nusilupanti tošis’
OXFORD	a slender, fast-growing tree that has thin bark (often peeling) and bears catkins	‘liaunas’, ‘greitai auga’, ‘lengvai nusilupanti tošis’, ‘žydintis žirginiais’
MACMILLAN	a tall tree with thin branches and an outer layer that comes off in thin strips like paper	‘aukštas’, ‘plonos šakos’, ‘lengvai (tarsi popierinėmis juostomis) nusilupanti tošis’
COLLINS	is a type of tall tree with thin branches	‘aukštas’, ‘plonos šakos’
CAMBRIDGE	a tree with smooth, often white bark (= outer covering) and thin branches	‘lygi’, ‘ppr. balta žievė’, ‘plonos šakos’

Kaip ir lietuvių kalbos žodynuose, cituojamuose anglų kalbos žodynuose žodžio *beržas* apibrėžtis jau kitokia negu žodžių *augalas* ar *gyvūnas*. Anglų kalbos žodynuose nurodomi ne moksliniai beržo požymiai (išskyrus WEBSTER – ‘šeima’, ‘vienanamis’, ‘lapuotis’), bet tipiškesni išoriniai šio medžio požymiai: ‘lengvai nusilupanti tošis’ (trijuose žodynuose), ‘plonos šakos’ (trijuose žodynuose), ‘aukštas’ (dviejuose žodynuose). Tolesni beržo išoriniai požymiai minimi tik kuriame nors viename žodyne: ‘liaunas’, ‘greitai auga’, ‘žydi žirginiais’, ‘ppr. balta žievė’, ‘lygi žievė’. Lietuvius pastarasis požymis gal kiek ir nustebintų, nes Lietuvoje augančių beržų žievė dažniau būna suaižėjusi negu lygi. Taip pat įdomu, kad beržo kamieno baltumą mini tik vienas CAMBRIDGE žodynas – nors beržų kamienai nebūtinai balti, bet Lietuvoje augantys plaukuotasis ir karpotasis beržai²³ pasižymi būtent baltais kamienais ir lietuviams tai yra skiriamasis beržų požymis. Ypač aukštu šio medžio taip pat nelaikome²⁴, todėl požymis ‘aukštas’ lietuvių kalbos žodynuose ir nenurodomas. Palyginkime rusų kalbos žodynuose pateiktas žodžio *beržas* apibrėžtis (žr. 15 lentelę).

²³ Lietuvoje yra ir kitokių beržų rūšių, bet šie yra labiausiai paplitę.

²⁴ Plg. https://lt.wikipedia.org/wiki/Karpotasis_ber%C5%BEas.

15 LENTELĖ. Žodžio *beržas* apibrėžtis rusų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>beržas</i> (ru. <i>берёза</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
СЕМ	лиственное дерево или кустарник сем. берёзовых с белой (реже тёмной) корой и с сердцевидными листьями	‘lapuotis’, ‘medis ar krūmas’, ‘balta žievė (rečiau tamsi)’, ‘širdiški lapai’
МАКС	лиственное дерево с белой корой	‘lapuotis’, ‘balta žievė’
ТСОШ	лиственное дерево с белой (реже тёмной) корой и с сердцевидными листьями	‘lapuotis’, ‘balta žievė (rečiau tamsi)’, ‘širdiški lapai’

Kaip iš 15 lentelės matyti, rusų kalbos žodynams, kaip ir lietuvių kalbos žodynams, svarbiausias beržo išorinis požymis yra ‘balta žievė’ (tošis), turbūt todėl, kad tai mūsų kaimynai ir jų beržai panašūs į mūsų. Kitas požymis, fiksuojamas rusų kalbos žodynuose, yra ‘širdiški lapai’. BŽ šio požymio nėra, kaip ir ‘liaunų šakelių’, kurias mini kai kurie anglų kalbos žodynai. Taip yra tik todėl, kad BŽ apibrėžtyje jau pakanka tipiskų požymių, pagal kuriuos būtų galima identifikuoti beržą, t. y. ‘balta tošis’, ‘lengvai lupama tošis’ ir ‘žydi žirginiais’.

Faktą, kad beveik išimtinai tik beržo žievė²⁵, ppr. jos viršutinis, lupamas, sluoksnius (nors plg. *tošis* „beržo žievės kamštinis audinys“ (VLE XXIV: 50)), lietuvių kalboje nusipelno atskiros – *tošies* – pavadinimo (plg. gausybę vedinių: *tošėti*, *tošiauti*, *tošininkas* (–ė), *tošinė*, *tošinukas* ir kt. (LKŽ_e)), veikiausiai reikėtų sieti su tošies reikšme tradicinio lietuviško kaimo gyventojų buityje, plg.: *Kai kada molinius indus apvyniodavo beržo tošimi – kad būtų patvaresni* (DLKT). *Mes einame nuo vieno avilio prie kito, stebimės, kad beržo tošis, prieš keturiasdešimt metų pakišta po avilio stogu, dar nė kiek nesutrūnijo* <...> (DLKT). Iš beržo tošies (buvo) pinami įvairūs krepšiai, dėžutės, gaminamas degutas, rauginės medžiagos ir kt.

Kaip jau minėta, BŽ apibrėžtyje fiksuojamas dar vienas beržo požymis, kurio nėra užsienio žodynuose²⁶ – kad pavasarį jis ‘leidžia sulą’. Matyt, BŽ apibrėžtyje minimas požymis yra svarbus ir atpažįstamas lietuviams, kurie pavasarį leisdavo (ar vis dar leidžia) sulą ir ją geria,

²⁵ Tačiau kartais pagal analogiją ir kitų medžių žievė gali būti pavadinta tošimi, plg. LKŽ_e užfiksuotą pavyzdį: *Vyžikės būdavo iš liepos tošų* Erž.

²⁶ Ieškant nagrinėjamuose anglų kalbos žodynuose žodžio *sap* „sula“ tik vienas CAMBRIDGE žodynas (žr. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sap?a=british>) pavyzdyje mini klevų sulą, kuri (ypač) Amerikoje ir Kanadoje yra kur kas populiareesnė už beržų sulą. Pasak angliškos ir vokiškos VIKIPEDIJŲ (žr. https://en.wikipedia.org/wiki/Birch_sap, <https://de.wikipedia.org/wiki/Birkensaft>), beržų sula plačiau naudojama mūsų kaimyninėse šalyse ir Šiaurės Kinijoje.

plg.: *Prilašėjo kibiras sulos, to saldaus pavasarinio džiaugsmo* J. Marcin²⁷ (LKŽ_e). *Sula lietuvių valstiečių nuo seno vartojama gėrimui, rečiau sriubai virti, burokams rauginti* MLTEIII340 (LKŽ_e). *Nebėr žiemų šaltų, nebėr nė sulų saldžių* Šts (LKŽ_e). Ši beržo požymį, kaip ir daugelį kitų, mini ir A. Gudavičius (2007: 22), plg. „balta tošies spalva, kūginė lapijos forma, širdies pavidalo lapeliai, šakelių liaunumas, būdingumas Lietuvos kraštovaizdžiui, tai, kad žmonės pavasarį geria jo sultis – sulą ir t. t.“.

Beje, du iš aptartųjų žodynų – WEBSTER ir CEM – apibrėžtyse nurodo, kad beržas gali būti ir krūmas. BŽ (kaip ir likę žodynai) šio požymio nemini, nors Lietuvoje auga beržas keružis ir liekninis beržas, kurie yra krūmai²⁸. Tačiau vidutinio kalbėtojo (lietuvio) sąmonėje beržas vis dėlto yra medis, todėl BŽ autoriai apibrėžtyje krūmo ir nemini. Taigi čia, orientuojantis į vidutinio kalbėtojo sąmonę, jau paisoma kognityvistų nuolat pabrėžiamo kasdienio (buitinio) mus supančios tikrovės kategorizavimo nuostatos, pagal kurią žodžio reikšmės deskriptyviniais požymiais pirmiausia pasirenkami prototipinių kategorijos narių požymiai. Išskyrus WEBSTER ir CEM, panašiai elgiamasi ir aptartuose anglų ir rusų kalbų žodynuose. Toliau pažiūrėkime, kaip lietuvių, anglų ir rusų kalbų žodynai apibrėžia kitą Lietuvoje dažną medį – *drebulę* (žr. 16–18 lenteles).

16 LENTELĖ. Žodžio *drebulė* apibrėžtis lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>drebulė</i> apibrėžtis
BŽ	aukštas medis beveik apskritais, ant ilgo kotelio, virpančiais nuo menkausio vėjelio lapais (ppr. paprastoji drebulė, <i>Populus tremula</i>); sin. epušė
DŽ ₇₁	medis pilka ar pilkai žalia žieve ir drebančiais lapais (<i>Populus tremula</i>), epušė
LKŽ _e	toks medis drebančiais lapais, epušė (<i>Populus tremula</i>)

Kaip ir *beržo* apibrėžtyje, žodynuose nurodoma, kad drebulė yra medis. Toliau fiksuojamas vienas skiriamųjų išorinių drebulės požymių – ‘virpantys (drebantys) lapai’. LKŽ_e apibrėžtyje tuo ir apsiribojama²⁹. BŽ dar aprašoma, kaip tie lapai atrodo, t. y. ‘beveik apskriti’, ‘ant ilgo kotelio’ ir tai, dėl ko jie virpa, t. y. ‘nuo menkausio vėjelio’ (išorinis požymis). Minėti požymiai, manytina, yra tipiškiausi ir pirmiausia asocijuojami su šiuo medžiu (juk ir paties medžio pavadinimo motyvacija susijusi su vienu iš minėtų požymių – ‘drebėjimu’). DŽ₇₁ apibrėžtyje nurodomas dar vienas drebulės išorinis požymis – ‘žievės spalva’, kuri yra pilka ar

²⁷ Šaltinių ir vietovių sutrumpinimai kaip LKŽ_e.

²⁸ Plg. VLE III: 121–122 ir <https://lt.wikipedia.org/wiki/Ber%C5%BEas>.

²⁹ Čia turima omenyje lietuviška apibrėžties dalis. Apie lotyniškus pavadinimus, t. y. papildomą apibrėžties informaciją, bus kalbama vėliau.

pilkai žalia. BŽ žievės spalvos požymio apibrėžtyje neteikia, nes šio medžio žievės spalva jam augant kinta³⁰, tačiau nurodo kitą išorinį požymį – kad drebulė yra ‘aukštas’ medis³¹.

17 LENTELĖ. Žodžio *drebulė* apibrėžtis anglų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>drebulė</i> (angl. <i>aspen</i> , <i>quaking aspen</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
WEBSTER	(<i>Populus tremuloides</i>) chiefly of the U.S. and Canada with small nearly circular leaves that have flattened petioles and finely serrate margins and that flutter in the slightest breeze	‘auga JAV ir Kanadoje’, ‘nedideli’, ‘beveik apskriti lapeliai’, ‘su išplatėjusiais lapkočiais’ ir ‘dantytais pakraščiais’, ‘virpa nuo menkiausio vėjelio’
OXFORD	a poplar tree with rounded, long-stalked, and typically coarsely toothed leaves that tremble in even a slight breeze	‘apvalūs dantyti lapai’ ‘ilgaus koteliais’, ‘virpa nuo menkiausio vėjelio’
MACMILLAN	a tall thin tree that grows in North America and Europe and has leaves that rustle (=make a noise as they rub against each other) in the wind	‘auga Šiaurės Amerikoje ir Europoje’, ‘aukštas plonas’ (medis), ‘nuo vėjo virpa lapai’
COLLINS	an aspen is a tall tree with leaves that move a lot in the wind	‘aukštas’ (medis), ‘nuo vėjo labai virpa lapai’
CAMBRIDGE	a tree of the poplar family, with leaves that shake even when there is only a little wind	‘nuo menkiausio vėjelio virpantys lapai’

Tipiškiausi drebulės požymiai, fiksuojami minėtų anglų kalbos žodynų šio žodžio apibrėžtyse, būtų šie: ‘aukštas’, ‘plonas’ (medis), ‘nedideli’, ‘beveik apskriti lapai’, ‘su išplatėjusiais lapkočiais’ ir ‘dantytais pakraščiais’, ‘lapai ilgais kotois’. Taip pat visose šio žodžio apibrėžtyse minimas ir ‘lapų virpėjimas nuo menkiausio vėjo’. Du žodynai dar nurodo, kur šis

³⁰ VIKIPEDIJA pateikia tokią informaciją: „Jaunų medžių kamieno žievė glotni, blyški, žalsvai pilka su dėmelėmis, vėliau suaižėja ir patamsėja. Subrendusių medžių žievė keletas metrų nuo žemės pilkai rusva, dėmėta ir gruoblėta, dar aukščiau glotni ir lygi, žalsva ar balzganai žalia“ (plačiau žr. <https://lt.wikipedia.org/wiki/Drebul%C4%97>).

³¹ Užauga iki 35 m aukščio (plg. VLE V: 134).

medis auga – JAV ir Kanadoje (WEBSTER) arba Šiaurės Amerikoje ir Europoje (MACMILLAN). Beje, iš tiesų šis medis yra paplitęs ne tik Šiaurės Amerikoje ir Europoje, bet ir Šiaurės Afrikoje bei Azijoje (žr. Lietuvos Respublikos terminų banką – toliau LRTB: <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.result>). Dviejuose žodynuose nurodomas mokslinis požymis, kad šis medis priklauso *poplar (family)*³².

18 LENTELĖ. Žodžio *drebulė* apibrėžtis rusų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>drebulė</i> (ru. <i>осина</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
СЕМ	лиственное дерево, родственное тополю, с гладкой серой корой и с листьями, постоянно дрожащими на тонких длинных черешках	‘lapuotis’, ‘giminingas tuopai’, ‘pilka lygi žievė’, ‘lapai ilgais koteliais’, ‘nuolatos virpantys lapai’
МАКС	лиственное дерево рода тополей, с зеленовато-белой гладкой корой	‘lapuotis’, ‘giminingas tuopai’, ‘žalsvai balta lygi žievė’
ТСОШ	лиственное дерево, родственное тополю	‘lapuotis’, ‘giminingas tuopai’

Visų pirma, rusų kalbos žodynai nurodo, kad *drebulė* yra ‘lapuotis’ ir ‘gimininga tuopai’ (plg. anglų *poplar (family)*). Ir iš tiesų tiek *drebulė*, tiek *tuopa* priklauso gluosninių šeimai. BŽ šių žodžių apibrėžtyse minėta informacija nenurodyta, nes laikoma kaip šalutine, kurią galima susirasti pagal BŽ pateikiamą lotynišką pavadinimą. Apie tokį, rodos, akivaizdų išorinį požymį – ‘virpančius lapelius’ – kalbama tik СЕМ žodyne, kuriame apskritai *drebulė* apibrėžiama išsamiausiai iš nagrinėjamų rusų kalbos žodžių. Dviejuose žodynuose kaip tipiškas požymis nurodoma ‘žievės spalva’ – viename pilka, kitame žalsvai balta. Kaip jau minėta, BŽ tokio požymio nėra, todėl ir nenurodoma, kad ši spalva kinta (žr. 30 išnašą).

Peržvelgus visų trijų kalbų žodynus (16–18 lentelės) galima teigti, kad BŽ žodžio *drebulė* apibrėžtis panaši tiek į rusų, tiek į anglų kalbų žodynuose teikiamas apibrėžtis ir dažniausiai išsamumu joms nenusileidžia. Dar panagrinėkime žodžio *pušis* apibrėžtis (žr. 19–21 lenteles).

³² *Poplar* lietuviškai yra tuopa, *family* – šeima. Lietuvoje *drebulė* priskiriama *gluosninių* šeimai (žr. LRTB: <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.result>).

19 LENTELĖ. Žodžio *pušis* apibrėžtys lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>pušis</i> apibrėžtis
BŽ	visžalis spygliuotas medis ilgais, kuokštais susitelkusiais spygliais, apvaliais kankorėžiais, išskiriantis daug sakų (<i>Pinus</i>)
DŽ _{7i}	medis ruda žieve, ilgais spygliais ir apvaliais kankorėžiais (<i>Pinus</i>)
LKŽ _e	visada žaliuojantis medis su ilgais spygliais ir apvaliais kankorėžiais

Žodžio *pušis* apibrėžtyje visų trijų lietuvių kalbos žodynų (žr. 19 lentelę) pirmiausia nurodoma, kad tai yra ‘visžalis’ (visada žaliuojantis) medis. Toliau žodynuose fiksuojami visiems atpažįstami išoriniai pušies požymiai – ‘ilgi spygliai’ ir ‘apvalūs kankorėžiai’. BŽ nurodomas dar vienas išorinis požymis – ‘spygliai susitelkę kuokštais’ ir pridedamas požymis – ‘išskiria daug sakų’.

20 LENTELĖ. Žodžio *pušis* apibrėžtys anglų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>pušis</i> (angl. <i>pine, pine tree</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
WEBSTER	any of a genus (<i>Pinus</i> of the family Pinaceae, the pine family) of coniferous evergreen trees that have slender elongated needles and include some valuable timber trees and ornamentals	‘visžalis’, ‘brandina kankorėžius’, ‘ilgi ploni spygliai’, ‘vertinga mediena’, ‘kai kurios medžio rūšys dekoratyvinės’
OXFORD	an evergreen coniferous tree that has clusters of long needle-shaped leaves. Many kinds are grown for their soft timber, which is widely used for furniture and pulp, or for tar and turpentine	‘visžalis’, ‘brandina kankorėžius’, ‘spygliai susitelkę kuokštais’, ‘vertinga mediena’, ‘išgaunama derva, terpentinas’
MACMILLAN	a tall tree with thin sharp leaves called needles that do not fall off in winter, and hard brown fruits called cones	‘visžalis’, ‘aukštas’, ‘ploni aštrūs spygliai’, ‘rudi kankorėžiai’
COLLINS	a pine tree or a pine is a tall tree which has very thin, sharp leaves and a fresh smell. Pine trees have leaves all year round	‘visžalis’, ‘aukštas’, ‘ploni aštrūs spygliai’, ‘gaivus kvapas’

CAMBRIDGE	an evergreen tree (= one that never loses its leaves) that grows in cooler areas of the world	‘visžalis’, ‘auga šaltesniuose kraštuose’
-----------	---	---

Anglų kalbų žodynų žodžio *pušis* apibrėžtyse nurodomi tokie tipiškiausi šio spygliuočio požymiai: ‘visžalis’, ‘aukštas’ (medis), ‘ilgi ploni spygliai’ ir ‘rudi kankorėžiai’. BŽ taip pat rašoma, kad pušis turi ‘ilgus spyglius’ ir ‘(apvalius) kankorėžius’, be to, dar pridedamas tik OXFORD žodyne minimas, bet, BŽ sudarytojų manymu, svarbus požymis – kad spygliai susitelkę ne bet kaip, o ‘kuokštais’. Būtent šis išorinis požymis yra vienas iš vizualių požymių, skiriančių pušį nuo kito Lietuvoje dažno spygliuočio – eglės.

Cituojamuose anglų kalbos žodynuose pateikiama daugiau skirtingų pušies požymių, plg.: ‘augimo vieta’, ‘kam naudojama’ ir ‘gaivus kvapas’. Pušies augimo vieta lietuvių kalbos žodynuose nenurodoma, nes pušis lietuviams yra vienas įprasčiausių medžių (plg. pušynai Lietuvoje sudaro beveik 40 procentų Lietuvos miškų ploto³³). Turbūt nerastume Lietuvoje gyvenančio žmogaus, kuris nėra lietus pušies kamieno, matęs ar uodęs jos sakų. Todėl, kaip jau minėta, BŽ autoriai apibrėždami pušį kreipė dėmesį ne į ‘augimo vietas’ ir ‘kam naudojama, t. y. paskirties’ požymius, bet pasirinko išorinius šio medžio požymius – ‘spygliai susitelkę kuokštais’ (požymio nemini kiti lietuvių kalbos žodynai, o iš anglų kalbos žodynų mini tik OXFORD) ir ‘išskiria daug sakų’. Pastarasis pušies požymis yra gana ryškus ir lengvai atpažįstamas, nes turbūt ne kartą esame prisilietę prie pušų sakų ar uodę jų kvapo. Manytina, COLLINS žodyne fiksuojamas pušies požymis ‘gaivus kvapas’ yra tipiškas pušies ir pušynų požymis, kurį verta įtraukti į šio žodžio apibrėžtį.

21 LENTELE. Žodžio *pušis* apibrėžtys rusų kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>pušis</i> (ru. <i>сосна</i>) apibrėžtis	Realijų požymiai, fiksuojami apibrėžtyse
СЕМ	вечнозеленое хвойное дерево (реже стелющийся кустарник) сем. сосновых с длинными иглами и округлыми шишками	‘visžalis’, ‘spygliuotis’, ‘ilgi spygliai’, ‘apvalūs kankorėžiai’
МАКС	вечнозеленое хвойное дерево с небольшими шишками	‘visžalis’, ‘spygliuotis’, ‘nedideli kankorėžiai’
ТСОШ	вечнозелёное хвойное дерево (реже – стелющийся кустарник) с длинными иглами и округлыми шишками	‘visžalis’, ‘spygliuotis’, ‘ilgi spygliai’, ‘apvalūs kankorėžiai’

³³ Plačiau žr. https://lt.wikipedia.org/wiki/Paprastoji_pu%C5%A1is.

Rusų kalbos žodynuose (žr. 21 lentelę) pateikiami tokie pušies požymiai – ‘visžalis’, ‘spygliuotis’, ‘ilgi spygliai’ ir ‘apvalūs kankorėžiai’. Taigi pateikiami beveik tokie patys požymiai kaip ir BŽ (išskyrus ‘kuokštais susitelkusius spyglius’ ir ‘sakus’). Nei augimo vieta, nei kam pušis naudojama rusų kalbos žodynuose, kaip ir lietuvių kalbos žodynuose, nežymima.

Galima daryti išvadą, kad tiek lietuvių, tiek užsienio žodynai daugumą medžių apibrėžia pagal panašią schemą, t. y. nurodoma, kokiai klasei priklauso (visžalis, lapuotis, spygliuotis), o tada dažnai vardijami tipiškiausi, lengviausiai atpažįstami žodyno skaitytojui išoriniai ir (ar) vidiniai (medienos struktūra, sakai, sula) to medžio požymiai – taigi laikomasi kognityvinės reikšmės apibrėžimo strategijos. Be abejo, šių požymių gali būti vardijama daug, tačiau apibrėžčiai dažnai pasirenkami tipiškiausi požymiai, kurie pirmiausia siejami su aprašomuoju medžiu³⁴. Tiesa, požymių pasirinkimas apibrėžtyse priklauso nuo tautinės bei kultūrinės specifikos, t. y. fiksuojami požymiai gali būti susiję su atskiro regiono, kuriame paplitusi viena ar kita medžių rūšis, žmonių veikla, papročiais ir pan. Todėl kai kuriuos medžių požymius, pateikiamus lietuvių kalbos žodynuose, nebūtinai rasime anglų ar rusų kalbų žodynuose ir atvirkščiai.

6. VAISKRŪMIŲ IR VAISMEDŽIŲ REIKŠMIŲ APIBRĖŽTYS

Reikia pasakyti, kad ne visi medžiai ir krūmai lietuvių kalbos žodynuose apibrėžiami pagal tą pačią schemą. Pavyzdžiui, imkime vaismedžių (ir vaiskrūmių) kategoriją ir pasižiūrėkime, kaip apibrėžiami žodžiai *obelis*, *citrinmedis* ir *abrikosas* BŽ, DŽ₇₁ ir LKŽ_e (22 lentelė).

³⁴ Žinoma, ne visada žodyninkams vienodai gerai pavyksta susidoroti su šiuo uždaviniu, turima omenyje ne tik lietuviški, bet ir cituotieji užsienio žodynai. Pavyzdžiui, iš COLLINS žodyno apibrėžties „aukštas medis su plonomis šakomis“ vargu ar taip jau lengvai kiekvienas atpažintų beržą.

22 LENTELĖ. Vaismedžių (vaiskrūmių) apibrėžtys lietuvių kalbos žodynuose

Žodynas	Žodžio <i>obelis</i> apibrėžtis	Žodžio <i>citrinmedis</i> apibrėžtis	Žodžio <i>abrikosas</i> apibrėžtis
BŽ	vaismedis, vedantis obuolius (<i>Malus</i>)	1. šiltųjų kraštų vaismedis ar vaiskrūmis, vedantis saldžius, saldžiarūgščius ar rūgščius vaisius (<i>Citrus</i>). 2. šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis citrinas (ppr. tikrasis citrinmedis, <i>Citrus limon</i>)	2. nedidelis šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis tokius vaisius ³⁵ (ppr. paprastasis abrikosas, <i>Armeniaca vulgaris</i>)
DŽ _{7i}	erškėtinių šeimos vaismedis (<i>Malus</i>)	augalas citrina (<i>citrina</i> – rūtinių šeimos šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis sultingus, rūgščius vaisius (<i>Citrus limon</i>))	šiltųjų kraštų erškėtinių šeimos vaismedis, vedantis sultingus vaisius su išilgine vagute, apvaliu kauliuku (<i>Armeniaca</i>)
LKŽ _e	vaisinis medis (<i>Malus</i>)	citrusinis šiltųjų kraštų augalas (<i>Citrus</i>)	abrikosmedis (<i>abrikosmedis</i> – vaisinis šiltų kraštų medis (<i>Armeniaca</i>))

BŽ autorių nuomone, šie augalai – obelis, citrinmedis ir abrikosas – žmonėms geriausiai žinomi (ar svarbiausi) dėl to, kad jie veda tam tikrus vaisius, o ne dėl savo išvaizdos (išorinių požymių). Šiuo atveju BŽ autorių pasirinkimas apibrėžti minėtus vaismedžius pagal kalbinei bendruomenei aktualius ir gerai pažįstamus vaisius krypta į kognityvinę reikšmės apibrėžimo strategiją, t. y. 1) augalas priskiriamas tam tikrai kategorijai – vaismedžių arba vaiskrūmių; 2) nurodomi augalo specifiniai (skiriamieji) požymiai – ‘veda tam tikrą vaisių’.

³⁵ Kas yra „toks vaisius“, žodyne aiškinama pirmoje žodžio reikšmėje – „apvalus mėsingas kaulavaisis gelsvai oranžine dažnai pūkuota odele, primenantis persiką“. Taip BŽ daroma visais analogiškais atvejais – pirmoje reikšmėje apibūdinamas vaisius, antroje – tą vaisių vedantis augalas. Taip daroma todėl, kad žmogui paprastai aktualesnė yra „vaisiaus“ reikšmė, jis gali net nežinoti, nuo kokio augalo tas vaisius nuskintas.

Ne iš Lietuvos kilusių (ar ne Lietuvoje augančių)³⁶ vaismedžių apibrėžtyse BŽ dar nurodoma, kur jie auga³⁷, pvz.: abrikosas, citrinmedis – šiltųjų kraštų vaismedis. DŽ_{7i} ir LKŽ_e pasirinko kiek kitokias apibrėžčių schemas, kurios ne visada išlaikomos vienodos. LKŽ_e obelis ir abrikosas – medis, o citrinmedis – jau augalas; kokius vaisius veda aptariamas augalas nurodoma tik tuo atveju, jei augalo ir vaisiaus pavadinimai sutampa (žr. *abrikosas*). DŽ_{7i} vedami vaisiai pažymimi tik prie ne iš Lietuvos kilusių ar ne Lietuvoje augančių augalų (žr. *citrina*).

7. TAKSONOMINIŲ GRUPIŲ PATEIKIMAS APIBRĖŽTYSE

BŽ augalų (ir gyvūnų) apibrėžtyse nenurodomos jų taksonominės grupės, t. y. šeimos, gentys ir pan. Taip padaryta todėl, kad nespecialistui tokia informacija nedaug ką tepasako, nes vidutinio kalbėtojo sąmonėje šių sąvokų nėra (plačiau žr. Gudavičius 2009: 89). Palyginkime kelis konkrečius pavyzdžius (žr. 23 lentelę).

23 LENTELĖ. Augalų ir gyvūnų apibrėžtys lietuvių kalbos žodynuose

Žodis	BŽ apibrėžtis	DŽ _{7i} apibrėžtis	LKŽ _e apibrėžtis
<i>bobaŭsis</i>	Valgomas grybas vingiuotai raukšlėta kepurėle (<i>Gyromitra</i>)	valgomas aukšliagrybių klasės grybas vingiuotai raukšlėta kepurėle (<i>Gyromitra</i> , <i>Helvella</i>)	1. toks grybas, briedukas (<i>Morchella</i>) 2. toks raukšlėta kepurėle grybas (<i>Helvella</i>) 3. toks grybas, voveraitė, gaidukas (<i>Cantharellus</i> <i>cibarius</i>) 4. toks grybas, trumas (<i>Tuber cibarium</i>).
<i>bitė</i>	skraidantis rudai ir gelsvai dryžuotas bendruomeninis vabzdys, kuris renka nektarą, žiedadulkes ir gamina medų (<i>Apis</i>)	bendruomeninis medų nešantis plėviasparnių būrio vabzdys (<i>Apis</i>)	medų nešantis vabzdys (<i>Apis mellifica</i>)

³⁶ Apie svetimas ir savas realijas dar bus kalbama toliau.

³⁷ Tokia pati informacija pateikiama ir analogiškų medžių apibrėžtyse, plg. *baobabas* – Afrikos medis, *bertoletija* – Pietų Amerikos medis.

širšė	skaudžiai geliantis stambus vabzdys juodai ir geltonai dryžuotu kūnu (<i>Vespa crabro</i>)	stambus vapsvų genties vabzdys (<i>Vespa crabro</i>)	klostinių vapsvų šeimos vabzdys (<i>Vespa crabro</i>)
žvirblis	nedidelis paukštis rudomis ir pilkomis plunksnomis, gyvenantis kaimuose prie namų, miestuose, ppr. naminis žvirblis (<i>Passer domesticus</i>)	kikilių šeimos sodybų, miestų paukštis (<i>Passer domesticus</i>)	kikilių šeimos sodybų, miestų nedidelis paukštis (<i>Passer</i>)

Kaip matyti, BŽ apibrėžtyse nėra aukšliaugrybių klasės, plėviasparnių būrio, kikilių šeimos, vapsvų genties ar klostinių vapsvų šeimos, nes, kaip ir minėta, vidutiniam kalbėtojų šie terminai nieko nesako³⁸. Žinoma, kalbant apie mokslinius dalykus tokių sąvokų prireikia, bet tai jau specialiųjų žodynų ar enciklopedijų objektas, todėl į BŽ tokių realiųjų pavadinimų, kaip toliau paminėti pavyzdžiai iš LKŽ_e, tiesiog neįtraukiami. Plg. iš LKŽ_e:

rūgčiažiedžiai <...> dviskilčių klasės archichlamidinių poklasio augalų eilė;

rykliai <...> plyšiažiaunių poklasio plėšriųjų žuvų trys pobūriai: tikrieji (Selachoidei), senoviniai (Hexanchoidei) ir raguotieji (Heterodontoidei).

Taigi BŽ pasirinkta tokia kognityvinė reikšmės apibrėžimo strategija: pirmenybė teikiama kasdienio mus supančios tikrovės kategorizavimo metu išskiriamiems (ir todėl žodyno skaitytojui lengvai atpažįstamiems) denotato požymiams.

8. LOTYNIŠKŲ TERMINŲ PATEIKIMAS APIBRĖŽTYSE

Lotyniški terminai BŽ, kaip tam tikras žodžio apibrėžties papildymas, teikiami kaip ir kituose žodynuose. BŽ autorių manymu, lotyniški pavadinimai praverčia, nes ne visada pagal apibrėžtį galima nustatyti panašius (ir dažnai vienodai įvardijamus) augalus ar gyvūnus. Ši informacija ypač turėtų praversti vertėjams. Pavyzdžiui, angliškas žodis *elk* britams reiškia *briedį*, o amerikiečiams *elnią*³⁹, *rabbit* gali būti ir *triušis*, ir *kiškis*⁴⁰, *hedgehog* – ir *ežys*, ir

³⁸ Reikia pabrėžti, kad tai nėra DŽ₇₁ ar LKŽ_e kritika, tiesiog šiuose žodynuose buvo pasirinkta būtent taip apibrėžti tokio tipo žodžius. DŽ₇₁, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, šios sistemos laikosi nuosekliai, o LKŽ_e – nenuosekliai.

³⁹ Plg. CAMBRIDGE (žr. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/elk>), WEBSTER (žr. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/elk>).

*dygliatriušis*⁴¹, ir netgi (lietuviams vargu, ar žinoma) *didžioji gimnūra*⁴². Na, o kur angliškai kalbama apie *snaputį*, kur apie *pelargoniją*, kur apie *begoniją* ir kur apie *dalgutį*, be lotyniško pavadinimo išvis būtų neįmanoma suprasti (žr. 24 lentelę).

24 LENTELĖ. *Begonija, dalgutis, pelargonija, snaputis*

Žodynas	Žodis
ANGLONAS ²	geranium <...> 1. snaputis 2. pelargonija (t. p. <i>fish geranium</i>); beefsteak geranium begonija;
	cranesbill <...> snaputis
	begonia <...> begonija
	pelargonium <...> pelargonija
	stork's-bill <...> 1. dalgutis 2. pelargonija

Kaip matyti iš 24 lentelės, žodis *pelargonija* turi tris angliškus atitikmenis (*geranium*, *pelargonium* ir *stork's-bill*), *begonija* – du (*begonia*, *beefsteak geranium*), *snaputis* – du (*geranium*, *cranesbill*), *dalgutis* – vieną (*stork's-bill*, kuris reiškia ir *pelargoniją*). Tačiau kai žodžio pradedame ieškoti pagal jų lotyniškus pavadinimus, viskas stoja į savo vietas. Lotyniški šių augalų pavadinimai yra tokie: *snaputis* – *Geranium*, *pelargonija* – *Pelargonium*, *begonija* – *Begonia*, *dalgutis* – *Erodium*.

Visiškai taip pat painiojami šie pavadinimai ir angliškuose žodynuose – čia išvardyti angliški žodžiai turi po kelias botanines reikšmes. Tačiau ir šie žodynai problemą sprendžia taip pat – nurodo lotyniškus pavadinimus. Plg. vieną iš šių pavadinimų 25 lentelėje.

25 LENTELĖ. *Geranium* apibrėžtys anglų kalbos žodynuose

Žodynas	<i>Geranium</i> apibrėžtis ⁴³
COLLINS	1. any cultivated geraniaceous plant of the genus <i>Pelargonium</i> (čia ir toliau lentelėje paryškinta autorių), having scarlet, pink, or white showy flowers See also pelargonium, rose geranium, lemon geranium

⁴⁰ Plg. WEBSTER (žr. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/rabbit>), OXFORD (žr. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/hare>), <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/rabbit>).

⁴¹ Plg. WEBSTER (žr. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hedgehog>), OXFORD (žr. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/hedgehog>).

⁴² Plg. COLLINS (žr. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/hedgehog>).

⁴³ Į lietuvių kalbą šios angliškos apibrėžtys neverčiamos, nes šiuo atveju svarbūs tik jų lotyniški pavadinimai.

	2. any geraniaceous plant of the genus <i>Geranium</i> , such as cranesbill and herb Robert, having divided leaves and pink or purplish flowers
AMERICAN HERITAGE	1. Any of various plants of the genus <i>Pelargonium</i> , native chiefly to southern Africa and widely cultivated for their rounded, often variegated leaves and showy clusters of red, pink, or white irregular flowers. An essential oil is obtained from the leaves of some species. Also called <i>pelargonium</i> , <i>storksbill</i> . 2. Any of various plants of the genus <i>Geranium</i> , having palmately divided leaves and pink or purplish regular flowers. Also called <i>cranesbill</i> . <...>
INFOPLEASE	1. any of numerous plants of the genus <i>Geranium</i> , which comprises the crane's-bills. 2. the wild geranium, <i>G. maculatum</i> ⁴⁴ , of eastern North America, having loose clusters of lavender flowers. 3. Also called any of various plants of the allied genus <i>Pelargonium</i> , native to southern Africa, having showy flowers or fragrant leaves, widely cultivated in gardens and as houseplants. <...>

Taigi akivaizdu, kad lotyniški pavadinimai kai kuriais atvejais gali būti traktuojami net ne kaip papildoma, bet kaip būtina informacija.

9. SAVŲ / SVETIMŲ REALIJŲ APIBRĖŽTYS

Kalbėdamas apie tautinį apibrėžčių aspektą A. Gudavičius (2009: 85) teigia, kad žodžio reikšmių tautinę specifiką lemia ir pavadinamo daikto ar reiškinių ryšiai su visu materialiuoju ir dvasiniu tautos gyvenimu, žodžio sužadinamos emocijos ir vaizdiniai. Laikantis tautiškumo principo, pasak A. Gudavičiaus (2009: 86), artimų žodžių (su kuo tauta gyveno ir gyvena) reikšmės turėtų turėti išsamesnes, platesnes apibrėžtis negu svetimų kultūrų. Ir remdamasis DŽ pavyzdžiais teigia, kad šiame žodyne ir daugelyje rusų kalbos aiškinamųjų žodynų dažniausiai matomas atvirkščias vaizdas, o anglų kalbos žodynai vienodai detalai apibrėžia ir savas, ir nesavas realijas (Gudavičius 2009: 86–88).

Pasižiūrėkime, kaip minėtieji trys lietuvių kalbos žodynai apibrėžia augalus, kurie kilę iš Lietuvos (sava realija), ir augalus, kurie į Lietuvą pateko ne taip ir seniai (svetima realija).

⁴⁴ Dėmėtasis snaputis.

9.1. Iš pradžių aptarkime savų realiųjų (įprastų Lietuvoje augalų) – obuolio, erškėtuogės, bulvės ir runkelio – apibrėžtis (žr. 26 lentelę). Kadangi žodžių *bulvė* ir *runkelis* yra dvi reikšmės – pats augalas ir gumbas / šakniagumbis – bus lyginamos tik pastarosios.

a) Savų realiųjų apibrėžimas

26 LENTELĖ. Lietuvoje augančių daržovių ir vaisių apibrėžtys

Žodis	BŽ apibrėžtis	DŽ _{7i} apibrėžtis	LKŽ _e apibrėžtis
<i>obuolys</i>	apvalus kietas, sultingas obels vaisius žalia, geltona ar raudona žievele ir mažomis sėklomis	obelies vaisius	obelies vaisius
<i>erškėtuogė</i>	erškėčio (1 r.) vaisius – pailga ar apvali raudona ar oranžinė vitamininga, saldžiarūgštė uoga su daug sėklų	erškėčio vaisius, uoga	erškėčio vaisius, uoga
<i>bulvė</i>	apvalus ar ovalus krakmolingas gumbas balta, gelsva, raudona ar violetine labai plona žievele, valgomas kaip daržovė ⁴⁵	(daržovė, kurios valgomi šakniagumbiai turi daug krakmolo (<i>Solanum tuberosum</i>)); <u>jos šakniagumbis</u>	(daržovė, kurios šakniagumbiai turi daug krakmolo (<i>Solanum tuberosum</i>)); <u>tos daržovės šakniagumbis</u>
<i>runkelis</i>	baltas, gelsvas ar tamsiai raudonas apvalus ar pailgas šakniavaisis, vartojamas maistui, pašarui ir kaip cukraus šaltinis	(balandinių šeimos daržų augalas apskritu arba pailgu šakniavaisiu (<i>Beta</i>)); <u>jo šakniavaisis</u>	(šakniavaisis su stora, mėsinga šaknimi, burokas (<i>Beta</i>)); <u>jo šakniagumbis</u>

Žodžiai *obuolys* ir *erškėtuogė* DŽ_{7i} ir LKŽ_e apibrėžiami labai lakoniškai, apie juos sužinoma tik tiek, kokio augalo jie yra vaisiai. BŽ šių žodžių apibrėžtis visai kitokia, joje

⁴⁵ Antra šio žodžio reikšmė yra „daržų augalas šakotu stiebu, vedantis tokius gumbus (ppr. valgomoji bulvė, *Solanum tuberosum*)“. BŽ tokie atvejai (augalas ir jo vaisius) visur sistemiškai buvo atskirti į dvi reikšmes – augalas ir jo vaisius.

nurodoma, ne tik, kokio augalo tai vaisiai, bet ir išsamiai apibūdinami tipiškiausi šių vaisių išoriniai požymiai – forma (obuolys – ‘apvalus’; erškėtuogė – ‘pailga’ ir ‘apvali’), spalva (obuolys – ‘žalia’, ‘geltona’ ar ‘raudona’ žievele; erškėtuogė – ‘raudona’ ar ‘oranžinė’), taip pat pateikiami ir vidiniai⁴⁶ vaisių požymiai – skonis, konsistencija (obuolys – ‘kietas’, ‘sultingas’; erškėtuogė – ‘saldžiarūgštė’).

Žodžių *bulvė* ir *runkelis* apibrėžčių schema BŽ yra iš esmės tokia pati, t. y. minimi išoriniai požymiai – forma (bulvė – ‘apvali’ ir ‘ovali’; runkelis – ‘apvalus’ ir ‘pailgas’), spalva (bulvė – ‘balta’, ‘gelsva’, ‘raudona’ ar ‘violetinė’ žievele), vidinis požymis (bulvės) – ‘krakmolingumas’, tik dar nurodoma, kam jie vartojami (bulvė – ‘valgoma kaip daržovė’, runkelis – ‘vartojamas maistui, pašarui ir kaip cukraus šaltinis’)⁴⁷. Pastarasis požymis pateikiamas vietoj skonio požymio, nes daržovės dažniausiai valgomos įvairiais pavidalais – žalios, keptos, virtos, troškintos ir pan. Nuo paruošimo būdo atitinkamai ir keičiasi daržovės skonis.

Jei lygintume visų keturių žodžių apibrėžtis DŽ_{7i} ir LKŽ_e, akivaizdu, kad bulvės ir runkelio apibrėžtys išsamesnės. Tačiau ir pastarųjų dviejų apibrėžčių schema skiriasi: runkelio nurodomi išoriniai požymiai (išvaizda), o bulvės – vidinis požymis, t. y. jos ‘krakmolingumas’, taigi elgiamasi nenuosekliai. DŽ_{7i} ir LKŽ_e apibrėžtys nuo BŽ skiriasi dar ir tuo, kad šakniavaisio ar šakniagumbio savybės šiuose dviejuose žodynuose pridėtos apibūdinant augalą, t. y. vieno objekto savybės aiškinamos prie kito objekto⁴⁸.

b) Svetimų realių apibrėžimas

Apibūdinant svetimas realijas (Lietuvoje įprastomis sąlygomis neaugančius augalus), kaip ir apibūdinant savas realijas, pateikiama ne paties augalo, bet jo vaisių apibrėžtis (žr. 27 lentelę).

⁴⁶ Vidiniai požymiai – tie požymiai, kurie nesusiję su regimuoju augalų pavidalu, o atskleidžia jų vidines, su skoniu, konsistencija ir pan. susijusias ypatybes.

⁴⁷ Prie žodžių *bulvė* ir *runkelis* nenurodoma, koks augalas juos veda, nes tai aišku iš antros reikšmės: *bulvė* <...> 2. daržų augalas šakotu stiebu, vedantis tokius gumbus (ppr. valgomoji bulvė, *Solanum tuberosum*); *runkelis* <...> 2. daržų augalas dideliais lapais, išauginantis tokį šakniavaisį (*Beta*).

⁴⁸ Analogiškais atvejais, kai kalbama apie augalą ir jo vaisių, DŽ_{7i} ir LKŽ_e taip dažniausiai ir elgiamasi, o BŽ vaisiaus (šakniavaisio, gumbo ir pan.) apibrėžimas teikiamas ten, kur jis logiškai ir turėtų būti – apibūdinant šakniavaisį ar gumbą.

27 LENTELĖ. Lietuvoje neaugančių daržovių ir vaisių apibrėžtys

Žodis	BŽ apibrėžtis	DŽ _{7i} apibrėžtis	LKŽ _e apibrėžtis
<i>baklažanas</i>	cilindro, kriaušės ar rutulio pavidalo vaisius blizgančia, ppr. tamsiai violetine odele, valgomas kaip daržovė	(bulvinių šeimos šiltųjų kraštų augalas, vedantis pailgus ar kriaušės pavidalo vaisius (<i>Solanum melongena</i>)); <u>jo vaisius</u>	(bulvinių šeimos augalas su panašiais į agurkus valgomais vaisiais (<i>Solanum melongena</i>)); <u>šio augalo vaisius</u>
<i>abrikosas</i>	apvalus mėsingas, saldžiarūgštis kaulavaisis gelsvai oranžine dažnai pūkuota odele, primenantis persiką	(šiltųjų kraštų erškėtinių šeimos vaismedis, vedantis sultingus vaisius su išilgine vagute, apvaliu kauliuku (<i>Armeniaca</i>)); <u>jo vaisius</u>	(1. abrikosmedis.) 2. <u>abrikosmedžio vaisius</u>
<i>datulė</i>	nedidelis, ovalus, tamsus, mėsingas saldus finiko vaisius su viena sėkla	(palmė, vedanti saldžius valgomus vaisius (<i>Phoenix dactylifera</i>)); <u>jos vaisius</u>	(palmė su valgomais vaisiais (<i>Phoenix dactylifera</i>)); <u>to medžio vaisius</u>
<i>figa</i>	minkštas, mėsingas, saldus svogūno ar kriaušės pavidalo skiautėlapio fikuso vaisius, ppr. valgomas džiovintas	(šilkmedinių šeimos šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis minkštus, valgomus vaisius (<i>Ficus carica</i>)); <u>jo vaisius</u>	(šilkmedinių šeimos atogrąžų kraštų medis (<i>Ficus carica</i>)); <u>bei jo vaisius</u>

BŽ žodžiai *baklažanas*, *abrikosas*, *datulė* ir *figa* apibrėžiami iš esmės taip pat, kaip ir savos realijos – iškeliami jų išoriniai požymiai – forma (*baklažanas* – ‘cilindro, kriaušės ar rutulio pavidalo’; *abrikosas* – ‘apvalus’; *datulė* – ‘nedidelė, ovali’; *figa* – ‘kriaušės pavidalo’), spalva (*baklažanas* – ‘blizganti, ppr. tamsiai violetinė odele’; *abrikosas* – ‘gelsvai oranžinė dažnai pūkuota odele’; *datulė* – ‘tamsi’), taip pat pabrėžiami vidiniai požymiai – skonis (*abrikosas* – ‘saldžiarūgštis’; *datulė* – ‘saldi’; *figa* – ‘saldi’) ar paskirtis (*baklažanas* – ‘valgomas kaip daržovė’; *figa* – ‘ppr. valgoma džiovinta’). DŽ_{7i} visų keturių žodžių apibrėžtys gana

išsamios, tačiau remiasi skirtingais kriterijais: baklažano – išvaizda (išorinis požymis), abrikoso – išvaizda (išorinis požymis) ir konsistencija (‘sultingas’ – vidinis požymis), datulės ir figos – skonis ar konsistencija (‘saldus’, ‘minkštas’ – vidiniai požymiai). LKŽ_e baklažaną apibrėžia pagal išvaizdą ir nurodo, kad tai valgomas vaisius, tačiau abrikosas, datulė ir figa apibrėžti labai lakoniškai, pagal tą pačią schemą kaip obuolys ar erškėtuogė (t. y. kieno vaisius).

Taigi išnagrinėjus minėtų žodžių reikšmių apibrėžtis trijuose lietuviškuose žodynuose (27 lentelė) matyti, kad BŽ visais atvejais elgiamasi vienodai – apibrėžtys išsamios, neskiriama sava ar svetimą realiją, apibrėžiama pagal tam tikrą schemą: kieno vaisius (šakniavaisis ar pan.), išvaizda (forma, spalva), būdingiausios vidinės savybės (skonis, konsistencija ir pan.) ir (ar) (ypač prie daržovių) paskirtis. DŽ_{7i} šiuo atžvilgiu daroma trejopai: savų ir svetimų daržovių reikšmės apibrėžiamos pakankamai išsamiai ir panašiai, savų vaisių reikšmės apibrėžiamos itin lakoniškai, o svetimų vaisių – išsamiau, bet pagal skirtingus kriterijus – vieni pagal išvaizdą ir skonį, kiti tik pagal skonį ir pan. LKŽ_e elgiamasi sistemiškiau, nors ta sistema irgi kelia klausimų: daržovių (savų ir svetimų) reikšmės apibrėžiamos gana išsamiai, o vaisių (savų ir svetimų) – labai lakoniškai. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad tokios prielaidos buvo padarytos tik panagrinėjus kelis pavyzdžius.

9.2. Galima šiuo požiūriu pažvelgti ir į kitą kategoriją – gyvūnų.

a) Savų realijų apibrėžimas

28 lentelėje pateikiamos savų realijų (Lietuvoje gyvenančių gyvūnų) apibrėžtys lietuvių kalbos žodynuose.

28 LENTELĖ. Lietuvoje gyvenančių gyvūnų apibrėžtys

Žodis	BŽ apibrėžtis	DŽ _{7i} apibrėžtis	LKŽ _e apibrėžtis
<i>lapė</i>	plėšrus brangiakailis žvėris su smailiu snukiu ir ilga, puria uodega (ppr. rudoji lapė, <i>Vulpes vulpes</i>)	plėšrus brangiakailis žvėrelis	plėšrus šunų šeimos žvėrelis (<i>Vulpes</i>)
<i>arklys</i>	didelis stiprus naminis gyvulys gražiai krentančiais karčiais ir uodega, naudojamas sunkiems	darbinis gyvulys	naminis vienanagis gyvulys, kuriuo dirbama, važiuojama, jojama (<i>Equus</i>

	daiktams vežti, joti ir pan. (<i>Equus caballus</i>) ⁴⁹		<i>caballus</i>)
žąsis	didelis, gerai plaukiojantis laukinis ar naminis vandens paukštis ilgu kaklu ir plačiu snapu (ppr. tikroji žąsis, <i>Anser</i>)	didelis laukinis ir naminis vandens paukštis (<i>Anser</i>)	didelis laukinis ir naminis vandens paukštis (<i>Anser</i>)

BŽ, kaip ir kituose žodynuose, nagrinėjamų žodžių apibrėžtyse pirmiausia nurodoma klasė, kuriai priklauso gyvulys / gyvūnas, plg.: lapė – ‘žvėris’, arklys – ‘naminis gyvulys’, žąsis – ‘laukinis ar naminis vandens paukštis’, ir skiriamieji požymiai, plg.: lapė – ‘plėšrus brangiakailis’, arklys – ‘didelis stiprus’, žąsis – ‘didelis, gerai plaukiojantis’. Tačiau didžiausias dėmesys BŽ apibrėžtyse kreipiamas į identifikacijai svarbią gyvūno išvaizdą (išorinius požymius), nes pirmiausia jį pamatome, plg.: lapė – ‘su smailiu snukiu ir ilga, puria uodega’, arklys – ‘gražiai krentančiais karčiais ir uodega’, žąsis – ‘ilgu kaklu ir plačiu snapu’. Apibūdinant naminius gyvulius dar nurodoma ir jų paskirtis, plg. arklys – ‘naudojamas sunkiems daiktams vežti, joti ir pan.’.

b) Svetimų realiųjų apibrėžimas

29 lentelėje pateikiamos svetimų realiųjų (kitų kraštų gyvūnų, Lietuvoje gyvenančių tik zoologijos soduose ar pan.) apibrėžtys lietuvių kalbos žodynuose.

29 LENTELĖ. Kitų kraštų gyvūnų apibrėžtys

Žodis	BŽ apibrėžtis	DŽ ₇₁ apibrėžtis	LKŽ _e apibrėžtis
dramblys	didžiulis Afrikos ir Pietų Azijos gyvūnas su ilgu straubliu ir dviem iltimis (<i>Loxodonta</i>)	didelis straublinis šiltųjų kraštų žinduolis (<i>Elephas ir Loxodonta</i>)	didelis šiltų kraštų straublinis žinduolis (<i>Elephas</i>)
flamingas	baltai rožinis šiltųjų kraštų vandens paukštis	baltai rožinis šiltųjų kraštų vandens	toks šiltų kraštų vandens paukštis rausvomis

⁴⁹ BŽ rengėjams dar nėra visiškai aišku, ar toks lotyniškas pavadinimas ir turėtų išlikti. LRTB *Equus caballus* reiškia *laukinį arklį*. VLE apibūdinant naminius arklius rašoma, kad jie kilo iš laukinių (veikiausiai iš Prževalskio arklio ir tarpano), bet lotyniškas pavadinimas nenurodomas (VLE I: 779). WEBSTER *arklio (horse)* apibrėžtyje pateikiamas tas pats lotyniškas pavadinimas *Equus caballus* ir teigiama, kad arkliai buvo prijaukinti labai seniai, nurodoma jų paskirtis, taigi galima suprasti, kad kalbama apie *naminį*, o ne apie *laukinį arklį*. VIKIPEDIJOJE apibūdinant *naminį arklį* rašomas lotyniškas pavadinimas *Equus ferus caballus* (plačiau žr. https://lt.wikipedia.org/wiki/Naminis_arklys).

	ilgomis kojomis, ilgu kaklu, žemyn užlinkusiu snapu (<i>Phoenicopterus</i>)	paukštis (<i>Phoenicopterus</i>)	plunksnomis (<i>Phoenicopterus roseus</i>)
zebras	į arklį panašus Afrikos gyvūnas baltais ir juodais dryžiais	dryžuotas Afrikos gyvūnas, panašus į arklį (<i>Equus zebra</i>)	dryžuotas arklinių šeimos liekanagių būrio vienanagis gyvūnas (<i>Equus zebra</i>)

Svetimi gyvūnai BŽ apibrėžiami taip pat, kaip ir savi, t. y. detalizuojama išvaizda, plg.: dramblys – ‘su ilgu straubliu ir dviem iltimis’, flamingas – ‘baltai rožinis’, ‘ilgomis kojomis, ilgu kaklu, žemyn užlinkusiu snapu’, zebra – ‘panašus į arklį’, ‘baltais ir juodais dryžiais’. BŽ dar papildomai nurodoma, kur šie gyvūnai gyvena⁵⁰, plg.: dramblys – ‘Afrikoje ir Pietų Azijoje’, flamingas – ‘šiltuosiuose kraštuose’, zebra – ‘Afrikoje’.

DŽ7i šie gyvūnai apibrėžiami labai panašiai (pateikiama gana lakoniška išvaizda ir gyvenamoji vieta). LKŽ_e elgiamasi panašiai. Tačiau jei LKŽ_e žodžio *zebras* apibrėžtyje nebūtų nurodytas išorinis požymis ‘dryžuotas’, vargu, ar nespecialistas suprastų, apie kokį gyvūną kalbama, plg. *zebro* apibrėžtyje pateiktą mokslinę klasifikaciją: arklinių šeima, liekanagių būrys, vienanagis gyvūnas. Taip pat jei atsirastų žmogus, nematęs dramblio, vargu, ar jam padėtų informacija, kad dramblys yra – straublinis žinduolis (šią apibrėžtį perėmė ir DŽ_{7i}). Galima numanyti, kad žodis *straublinis* reiškia „su straubliu“, tačiau DŽ_{7i} tokio žodžio apskritai nėra, o LKŽ_e *straublinis*, *-ė* reiškia „1. priklausantis straublinių žinduolių būriui; 2. priklausantis straublinių vabalų būriui“. Na, o žodis *straubliniai* aiškinamas kaip „1. aukštesniųjų žinduolių būrys; 2. vabalų būrys“. Taigi dar kartą galėjome įsitikinti, kad tinkamiausia ir vidutiniam kalbėtojai aiškiausia apibrėžtis būtų ne ta, kuri teikia enciklopedinių žinių, bet ta, kuri remiasi buitiniu suvokimu, sudarančiu kasdienio mus supančios tikrovės kategorizavimo pamatą.

Taigi, kaip matyti, BŽ rengėjai apibrėždami gyvūnus (gyvenančius ir negyvenančius Lietuvoje) iš esmės remiasi ta pačia schema: fiksuojamas gyvūno priklausymas tam tikrai aukštesnei kasdienio kategorizavimo klasei, prototipiniu požiūriu apibūdinama gyvūno išvaizda (kiti lietuvių kalbos žodynai gyvūno išvaizdos dažnu atveju išvis nemini), jeigu tai naminis gyvūlys, nurodoma jo paskirtis. Svetimos kilmės gyvūnų apibrėžtyje minima vieta, kur jie gyvena.

⁵⁰ Taip pat daroma ir apibūdinant svetimus augalus (žr. *abrikosas*, *citrinmedis*).

IŠVADOS

1. Išnagrinėjus kelių žodžių, pavadinančių augalus ir gyvūnus, reikšmių apibrėžtis matyti, kad *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (toliau – BŽ) autoriai dažnai derina tradicinę (labiau mokslinę) ir kognityvinę žodžio reikšmės apibrėžtis.

2. BŽ autoriai aiškindami bendras kategorijas pavadinančių žodžių *augalas* ir *gyvūnas* (turima omenyje pirmoji žodžio *gyvūnas* reikšmė) reikšmes pasirinko tradicinę (labiau mokslinę) žodžių reikšmių apibrėžtį: fiksuojami tipiškiausi augalo ir gyvūno požymiai, t. y. kad augalai ir gyvūnai yra ‘organizmai’, kad augalai minta ‘neorganinėmis medžiagomis’, gyvūnai – ‘organinėmis medžiagomis’, kad augalams būtina ‘šviesos energija’, kad gyvūnai ‘ppr. gali judėti iš vienos vietos į kitą’. Kadangi augalų ir gyvūnų rūšių gamtoje žinoma labai daug, būtų sudėtinga šiuos žodžius apibrėžti per, pavyzdžiui, iškiliausių jų prototipinių narių požymius – tokia apibrėžtis neišvengiamai būtų scheminė, neinformatyvi ir žodyno straipsniui vargu, ar pakankama. Tačiau antrosios ir trečiosios žodžio *gyvūnas* reikšmių skyrimas ir apibrėžtys BŽ jau sietini su kognityvine reikšmės apibrėžimo strategija.

3. Apibrėždami augalų ir gyvūnų kategorijoms priklausančių žodžių, pvz.: *beržas*, *pušis*, *bulvė*, *lapė*, *žqsis*, reikšmes BŽ autoriai pirmiausia nurodo, kokiai klasei priklauso aprašomas žodis, toliau dažniausiai vardijami keli tipiškiausi, lengviausiai atpažįstami išoriniai ir (ar) vidiniai šių augalų ir gyvūnų požymiai – taigi laikomasi kognityvinės reikšmių apibrėžimo strategijos. Neretai nurodoma augalų ir gyvūnų paskirtis, jų buvimo ar augimo vieta, ypač jeigu šie požymiai padeda nustatyti denotatą. Pasakytina, kad vaiskrūmiai ir vaismedžiai BŽ apibrėžiami kitaip, t. y. ne pagal tipiškiausius išorinius ir (ar) vidinius jų požymius, o pagal vedamus vaisius, pagal kuriuos jie paprastai žmonių yra atpažįstami.

4. Tipiškiausių požymių pasirinkimas apibrėžiant augalus ir gyvūnus pavadinančius žodžius dažnai priklauso nuo tautinės specifikos, t. y. žodžių apibrėžtyse fiksuojami požymiai gali būti susiję su žmonių veikla, įpročiais ir papročiais, su šalies kraštovaizdžiu ir pan. Todėl kai kurie augalų ir gyvūnų požymiai, fiksuojami BŽ šių žodžių apibrėžtyse, nebūtinai pateikiami anglų ar rusų kalbų žodynų minėtų žodžių apibrėžtyse ir atvirkščiai.

5. BŽ, skirtingai nuo kitų straipsnyje aptariamų aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų, apibrėžiant daiktavardžių, pavadinančių gyvūnus ir augalus, reikšmes nenurodomos jų taksonominės grupės, t. y. šeimos, gentys ir pan. Taip elgiamasi todėl, kad vidutiniam kalbėtojai (ne botanikui ir zoologui) ši informacija yra mažai kuo naudinga.

6. BŽ, kaip ir kai kuriuose kituose lietuvių kalbos aiškinamuosiuose žodynuose, teikiami lotyniški augalų ir gyvūnų terminai. BŽ autorių manymu, lotyniškų terminų

pateikimas žodyno straipsniuose naudingas tais atvejais, kai pagal žodžio apibrėžtį sunku atpažinti panašius augalus ar gyvūnus.

7. Išnagrinėjus kai kurių vaisių ir daržovių reikšmių apibrėžtis pastebėta, kad BŽ, skirtingai nuo kitų aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų, apibūdinant savas ir svetimas realijas elgiamasi vienodai – žodžių apibrėžtys išsamios, apibrėžiama pagal panašią schemą, pvz., kieno vaisius (šakniavaisis ar pan.), apibūdinama išvaizda (forma, spalva), būdingiausios vidinės savybės (skonis, konsistencija ir pan.) ir (ar) (ypač prie daržovių) nurodoma paskirtis. Kitaip sakant, apibrėžiant realijas nedaroma skirtumo tarp savos ir svetimos, bet apibūdinama vienodai išsamiai.

8. Išnagrinėjus BŽ ir anglų bei rusų kalbų aiškinamuosiuose žodynuose pateiktas augalus ir gyvūnus pavadinančių žodžių apibrėžtis paaiškėjo, kad BŽ apibrėžtys išsamumu ir sistemiškumu nenusileidžia minėtųjų žodynų apibrėžtims.

9. Apibendrinant galima teigti, kad BŽ autoriai drąsiau eina kognityviniu keliu, t. y. dažnai atsisako aiškinamiesiems žodynams būdingų mokslinių ar enciklopedinių apibrėžčių, kurios paprastam bendrinės kalbos vartotojui yra mažai kuo naudingos. BŽ autoriai apibrėždami (straipsnyje nagrinėtus) žodžius daugiau dėmesio skiria tipiškesiems, būdingiausiems, lengviau atpažįstamiems realijų požymiams, kurie suvokiami, juntami regimuoju, lytėjimu ir kt. būdais. Tokiu būdu žodžių apibrėžtys žodyno skaitytojams tampa aiškesnės, suprantamesnės, informatyvesnės ir nedviprasmiškos.

10. Išanalizavus tik kelis dviejų kategorijų (augalų ir gyvūnų) pavyzdžius būtų sunku daryti kokias nors neginčijamas išvadas apie visą BŽ. Todėl būtų tikslinga atlikti analogišką kitos (kitų) kategorijos (kategorijų) tyrimą ir gautus rezultatus palyginti su šio tyrimo gautaisiais. Tai leistų daryti svaresnes išvadas ir numatyti tolesnes žodyno tobulinimo perspektyvas.

ŠALTINIAI

AMERICAN HERITAGE – *The American Heritage® Dictionary of the English Language*.

Prieiga internete: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html>.

ANGLONAS² – B. Piesarskas. *Kompiuterinis anglų – lietuvių kalbų žodynas*, UAB „Fotonija“.

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), G. Naktinienė, R. Petrokienė, D. Svetikienė, K. Vosylytė, J. Zabarskaitė. (rengiamas). – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.

CAMBRIDGE – *Cambridge Dictionary*. Prieiga internete:

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>.

COLLINS – *Collins English Dictionary*. Prieiga internete:

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/>.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete:

<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.

DŽ_{6p} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: 6-as patais. ir papild. leid., kompaktinė plokštelė.

Vyr. red. Stasys Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

DŽ_{7i} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: 7-as patais. ir papild. leid. Vyr. red. Stasys Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012; elektroninis variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.

INFOPLEASE – *Infoplease Dictionary*. Prieiga internete:

<https://www.infoplease.com/dictionary>.

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Prieiga internete: www.lkz.lt.

LRTB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga internete: <http://terminai.vlkk.lt>.

LTE I – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslas, 1976.

MACMILLAN – *Macmillan Dictionary*. Prieiga internete:

<http://www.macmillandictionary.com/>.

OXFORD – *Oxford Dictionaries*. Prieiga internete: <https://en.oxforddictionaries.com/>.

VIKIPEDIJA – *Laisvoji enciklopedija*. Prieiga internete:

https://lt.wikipedia.org/wiki/Pagrindinis_puslapis.

VLE I – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

VLE II – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

VLE III – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

VLE V – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.

VLE X – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 10, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007.

VLE XVIII: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013.

VLE XIX: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 19, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2013.

WEBSTER: *Merriam-Webster Dictionary and Thesaurus*. Prieiga internete:

<https://www.merriam-webster.com/>.

WIKIPEDIA: *Die freie Enzyklopädie*. Prieiga internete:

<https://de.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Hauptseite>.

WIKIPEDIA: *The Free Encyclopedia*. Prieiga internete:

https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page.

МАКС: *Словарь русского языка*. Под ред. А. П. Евгеньевой. Prieiga internete:

<http://slovari.ru/search.aspx?s=0&p=3068>.

СЕМ: *Русский семантический словарь*. Отв. Ред. Н.Ю. Шведова. Prieiga internete:

<http://slovari.ru/search.aspx?s=0&p=3068>.

ТСОШ: *Толковый словарь русского языка* С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой. Prieiga internete: <http://slovari.ru/search.aspx?s=0&p=3068>.

Interneto tekstų ištekliai naršyti paieškos sistema *Google*. Prieiga internete:

<https://www.google.lt>.

LITERATŪRA

Bartmiński J. 1988: Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. – *Konotacja*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Boldyrev N. 2004: Болдырев Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. – *Вопросы когнитивной лингвистики* 1. Prieiga internete: <http://www.boldyrev.ralk.info/dir/material/161Conceptual-Space-KL.pdf> (žiūrėta 2017 08 15).

Boldyrev N. 2014: Болдырев Н. *Когнитивная лингвистика. Введение в когнитивную лингвистику*. Курс лекций, Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина.

Diessel H. Language and Cognition I. Categorization. Prieiga internete:

<http://www.personal.uni-jena.de/~x4diho/Script.Language%20and%20Cognition%201.pdf> (žiūrėta 2017 09 15).

Dirvenas R. 2009: Kognityvinė lingvistika. – *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universiteto

- leidykla, 11–38.
- Gaidienė A. 2016: *Lietuvių kalbos gėrimo ir valgymo veiksmažodžių semantinių ryšių ypatybės*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Geeraerts D. 1989: Prospects and Problems of Prototype Theory. – *Linguistics* 27 (4), 141–165. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/305762003_Prospects_and_problems_of_prototype_theory (žiūrėta 2017 10 31).
- Geeraerts D. 2006: *Words and other wonders (Cognitive Linguistic research 33)*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistika: tauta kalboje*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius A. 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res Humanitariae* 10, 108–119. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367184173024/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2017 08 05).
- Jakaitienė E. 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslo.
- Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*. 2-as pakart. Leid, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kubriakova E. 1996: Кубрякова Е. *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова.
- Mikulskas R. 2009: Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos. – *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 39–80.
- Murmulaitytė D. 2000: Vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ pamatinių žodžių straipsniuose. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 141–159.
- Murmulaitytė D. 2006: Kai kurių daiktavardžių apibrėžimas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–54.
- Naktinienė G. 2006: Svarbesnieji *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* semantikos aspektai. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 19–33.
- Pragglejaz Group 2007: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. – *Metaphor and Symbol* 22 (1). Philadelphia, 1–39. Prieiga internete: <http://lingwistyka.pbworks.com/w/file/fetch/51533082/Pragglejaz%20group%20-%20MIP.pdf> (žiūrėta 2017 10 31).
- Smetona M. 2016: Europos samprata lietuvių sąmonėje. – *Parlamento studijos* 20. Prieiga

- internete: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr20/files/133-157.pdf> (žiūrėta 2017 08 10).
- Smetonienė I. 2015: Lietuviška garbės samprata. – *Parlamento studijos* 18. Prieiga internete: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr18/files/4.pdf>. (žiūrėta 2017 08 10).
- Svetikienė D. 2006: Kai kurios išvestinių būdvardžių ir iš jų padarytųrieveiksmių pateikimo aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose problemos. – *Leksikografija ir leksikologija* 1. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 181–191.
- Ungerer F., Schmid H.-J. 2006: *An introduction to cognitive linguistics*. 2nd edition, London: Longman.
- Vežbickaja A. 1996: *Язык. Культура. Познание*. Москва: Русские словари.

Įteikta 2017 09 20

Priimta 2017 12 08

SPECIFICS OF DEFINING MEANING IN *THE DICTIONARY OF THE STANDARD LITHUANIAN LANGUAGE* (*BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*):
PLANTS AND ANIMALS

Summary

This article deals with the specifics of defining the meaning of several particular nouns denoting plants and animals. The nouns were picked out of the manuscript of *The Dictionary of the Standard Lithuanian Language* (DSL) (*Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*) and the section of it that is already available online. In the article, the definitions of the meaning of the nouns chosen are compared to the definitions of the matching nouns available in other Lithuanian glossaries and some English and Russian dictionaries. The article attempts to identify the definition (traditional or cognitive) of a word that is typically used in defining the general names of the categories of *plant* and *animal* and the words falling into these categories.

1. Investigation of the definitions of several words denoting plants and animals shows that, as often as not, the authors of DSL navigate between the traditional (rather scientific) and the cognitive definition of the meaning of a word.

2. In defining the meanings of the words *plant* and *animal* (in the original meaning of the latter word) that stand for the two general categories, the authors of the DSL have opted for the traditional (rather scientific) method to define the meaning of words, registering the most typical attributes of a plant and an animal, such as that plants and animals are ‘organisms’, plants feed on ‘non-organic substances’ and animals on ‘organic substances’, that plants require ‘solar energy’ to survive, that animals ‘can usually move from one place to another.’ Since plant and animal species in nature are plenty, it would be difficult to define these words through, say, the characteristics of their most prominent prototypical representatives; this kind of definition would inevitably be schematic, lacking in information, and hardly adequate for the purposes of a dictionary entry. Nonetheless, the distinction and definition of the second and third meaning of the word *animal* already has to do with the cognitive strategy of definition.

3. In defining the meanings of words falling into the categories of plants and animals, such as *beržas* (birch), *pušis* (pine), *bulvė* (potato), *lapė* (fox), *žqsis* (goose), the DSL authors first of all indicate the class the word being described belongs to and then usually follow with a list of several most typical, easily recognisable external and/or internal features of these plants and animals, hence sticking to the cognitive strategy of their definition. Quite often, they

specify the purpose of plants and animals, their habitat, especially if such traits are instrumental in identifying the denotation. It should be said that the DSLL defines fruit bushes and trees under a different approach: not by their most typical external and/or internal attributes but rather by the fruit that they bear, which helps people recognise them in most cases.

4. Usually, the selection of the most typical characteristics for the purposes of definition of words denoting plants and animals depends on the national specifics: the attributes registered in the definitions of words may connect to human activity, habits and customs, the landscape, and so on. Therefore, some of the characteristics of plants and animals registered in the DSLL definitions of these words may not necessarily be present in the definitions of the matching words in the English or Russian dictionaries, and vice-versa.

5. Contrary to the other Lithuanian glossaries referred to in the article, when it comes to defining the meanings of nouns denoting plants and animals, the DSLL does not specify their taxonomical groups, such as families, genera, and such. This is because this type of information has little use to the average speaker (who is not a botanist or zoologist).

6. Just like in some of the other Lithuanian glossaries, the DSLL, too, provides Latin terms of plants and animals. The authors of the DSLL believe that providing Latin terms in dictionary entries is useful when the definition of a word alone makes it hard to identify similar plants or animals.

7. Examination of the definitions of some fruits and vegetables has revealed that, contrary to other Lithuanian glossaries, when it comes to defining own and foreign realities, the DSLL follows a non-discriminative approach: the definitions of words are thorough and are based on a similar scheme, for instance, the type of fruit (such as root-crop), appearance (shape and colour), the typical internal characteristics (taste, texture, and so on), and/or purpose (with vegetables in particular). In other words, the definition of realities does not differentiate between own and foreign but rather follows a non-discriminatively thorough approach.

8. Examination of the definitions of the words denoting plants and animals present in the DSLL and English and Russian glossaries has revealed that the DSLL's definitions are on a par to those of the other dictionaries in terms and completeness and organisation.

9. In summary, we can say that the authors of the DSLL travel the cognitive path with more assurance, often abandoning scientific or encyclopaedic definitions so typical of glossaries that usually benefit the ordinary user of the standard language hardly at all. In defining the words (covered in the article), the authors of the DSLL rather focus on the most typical, inherent, easily recognisable attributes of the realities that can be perceived, sensed in a visual,

tactile, and other ways. That way, the definitions of words become clearer, more understandable, informative, and unambiguous to the users of the Dictionary.

10. Analysis of but several examples of the two categories (of plants and animals) could hardly lead to some sure-fire conclusions about the entire Dictionary of the Standard Lithuanian Language. As a result, one should conduct a similar investigation of another category (or other categories) and compare its results to the outcomes of this research. This would give weight to our conclusions and would allow predicting the prospects of developing the Dictionary further.

KEYWORDS: meaning, definition, cognitive definition, traditional definition, dictionary, Dictionary of the Standard Lithuanian Language.

ANŽELIKA GAIDIENĖ

DANUTĖ LIUTKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

anzelika.gaidiene@lki.lt

danute.liutkeviciene@lki.lt